

Karolina A. Krośnicka*

Rekonstrukcja ewolucji układu przestrzennego średniowiecznego miasta i portu Szczecin

Reconstruction of the spatial evolution of the medieval city and port of Szczecin

Wprowadzenie

Historia rozwoju wielu miast jest bardzo „czytelna” w ich siatce urbanistycznej, strukturze kwartałów, architekturze budynków. Tak zdecydowanie nie dzieje się w przypadku Szczecina, miasta o bardzo złożonej historii, nieposiadającego ciągłości zamieszkania przez jedną nację (na przestrzeni wieków Szczecin był częścią Księstwa Pomorskiego, Polski, Niemiec, Szwecji), silnie zniszczonego w okresie kolejnych wojen, zwłaszcza II wojny światowej, i o niejasnych, odkrywanych stopniowo początkach.

W ciągu lat powstało wiele prac opisujących poszczególne fazy rozwojowe średniowiecznego Szczecina. Najbardziej kompletne są publikacje pod redakcją Filipowiaka i Labudy [1], Labudy [2], Piskorskiego [3], Leciejewicza [4] oraz Zaremby i Orlińskiej [5]. Jednak na skutek pojawiania się kolejnych wyników badań historycznych oraz wielu odkryć archeologicznych opisanych m.in. przez Kowalską i Dworaczyka [6] część z zawartych w nich koncepcji się zdezaktualizowała. Co więcej, tylko niektóre opracowania przedstawiały rozwój Szczecina w sposób całościowy, zawężając się zwykle do określonego okresu lub wybranego obszaru miasta. Warto więc pokusić się o interpretację dotychczasowych wyników badań i dokonanie syntezy, która pozwoliłaby odtworzyć kolejne fazy rozwoju średniowiecznego miasta i portu.

Introduction

The history of most cities is self-explanatory; on the basis of their urban grid, the structure of quarters or size and style of buildings, we can easily understand the process of their growth. This is definitely not the case of the Polish city Szczecin, which is rather illegible. In part this is due to the considerable damage it sustained during the Second World War, but also on account of the lack of continuity in residence by a single nation (Szczecin had historically belonged to Slavic Pomeranian Dukes, Poland, Germany, and Sweden), and the unclear beginnings of Szczecin.

Over the years, a number of papers characterizing the different phases of development of Szczecin have appeared. The most complete syntheses discussing the process of development of early Szczecin are given in works edited by Filipowiak and Labuda [1], Labuda [2], Piskorski [3], Leciejewicz [4], and Zaremba and Orlińska [5]. However, subsequent historical research and a number of archaeological finds, which have been described lately by Kowalska and Dworaczyk [6], partially outdate some of the former concepts. Moreover, a substantial part of existing documentation lacks comprehensiveness as the content focuses narrowly on relatively short periods of time and quite randomly chosen stretches of the city. Therefore, the need arises for a new synthesis that would interpret the results of existing research by a consistent reconstruction of the successive development phases of the Szczecin city and harbour.

This study aims to specify and explain the sequential occurrence of successive settlements, as well as deter-

* Wydział Architektury Politechniki Gdańskiej/Faculty of Architecture, Gdansk University of Technology.

Praca ta ma na celu zdefiniować i określić sekwencję pojawiania się kolejnych osiedli Szczecina oraz wyznaczyć ich położenie i funkcję. Poprzez próbę przedstawienia zmian w układzie przestrzennym wczesnośredniowiecznego miasta autorka stara się odpowiedzieć na pytanie dotyczące złożoności struktury miasta. Rekonstrukcję tę zbudowano, interpretując informacje dostępne w rzetelnych źródłach wtórnych (publikacjach naukowych dotyczących historii i archeologii Szczecina), a także materiały kartograficzne pochodzące z późniejszych okresów, zamieszczone w katalogu planów miasta Szczecina [7], a dostępne w Muzeum Historii Szczecina. Ponieważ nazwy na mapach historycznych zapisane są w języku niemieckim, obok aktualnie obowiązujących nazw polskich w nawiasach podano nazwy niemieckie¹. Wykorzystano także dostępną rekonstrukcję topografii miasta wczesnośredniowiecznego [8, s. 35, rys. 18].

Definiując kolejne fazy zagospodarowania terenu, posłużono się metodą analizy planistycznej polegającą na przebadaniu elementów siatki urbanistycznej, w tym wielkości kwartałów zabudowy, przebiegu i orientacji linii zabudowy, przebiegu ulic i szlaków, położenia placów oraz racjonalności wykorzystania przestrzeni miasta, przyjmując, że:

- przy podejmowaniu działalności inwestycyjnej żyjący w realnej przestrzeni miasta ludzie kierowali się przede wszystkim zasadą minimalizacji wysiłku, a tym samym optymalizacji układu komunikacyjnego;
- układ przestrzenny ewoluował od form o naturalnym kształcie, wymuszonym przez warunki fizjograficzne, do form zgeometryzowanych porządkujących i intensyfikujących wykorzystanie ograniczonej przestrzeni;
- cezurami między etapami wzrostu Szczecina było pojawienie się kolejnej, wydzielonej przestrzennej jednostki osadniczej, a nie jak to jest ujmowane w większości prac naukowych – zmiany polityczno-gospodarcze czy też okresy wojen.

Przedstawioną rekonstrukcję ewolucji układu urbanistycznego wczesnośredniowiecznego Szczecina należy traktować jako hipotezę badawczą, która po odnalezieniu nowych dowodów winna zostać ponownie zweryfikowana.

Osada na Wzgórzu Zamkowym i jej przystań (2. poł. VIII w.–2. poł. IX w.)

Pierwsze osiedle słowiańskie uformowało się w obrębie zarysu obecnego Zamku Książąt Pomorskich. Na położenie najstarszej osady szczecińskiej decydujący wpływ miały korzystne warunki topograficzne, możliwość wykorzystania istniejących w tym miejscu obwałowań starszej osady kultury łużyckiej [4, s. 245, 285], [9, s. 87] oraz dogodnej przeprawy przez Odrę. Najkrótszą ówczesną drogą wodną łączącą w tym rejonie brzegi był odcinek: Duńczyca (Dunzig)–jezioro Dąbie (Damm-scher-See)–Dąbie

mine their location and function. By defining the configuration of the historical city, the author attempts to answer the question of whether the urban structure of medieval Szczecin was uniform or manifold in terms of its spatial development. The reconstruction of urban growth in the medieval city of Szczecin given below is built on the analysis of existing historical and archaeological scientific literature and cartographic materials. For the purpose of the cartographic study, a number of maps listed in the catalogue of plans of the Szczecin city were analysed [7]. Due to the fact that names on historical maps are marked mostly in German, along with the Polish names of places (streets, squares, etc.) the German names are given in brackets¹. As the basis of the reconstruction, the latest description of topographic conditions that prevailed in Szczecin in the medieval period was used [8, p. 35, Fig. 18].

The work consisted of the examination of urban structural elements such as the city grid, size of urban quarters, course and orientation of building lines, streets and trails, and location of squares. While reconstructing the historical form of the city of Szczecin the following assumptions were made:

- People living in urban space generally invest in a rational way, according to the principle of “minimization of the effort”, which directly results in the optimization of land use and development;
- Arrangement of land use evolves from naturally shaped forms to geometric forms; the first being forced by physiographic conditions, while the latter shape and intensify the usage of limited space;
- Successive phases of growth are distinguished by the emergence of a consecutive, spatially independent settlement unit, which is in contrast to historical works where phases refer to periods of war or political change.

This interpretation should be regarded as a research hypothesis, until new evidence provides for its verification.

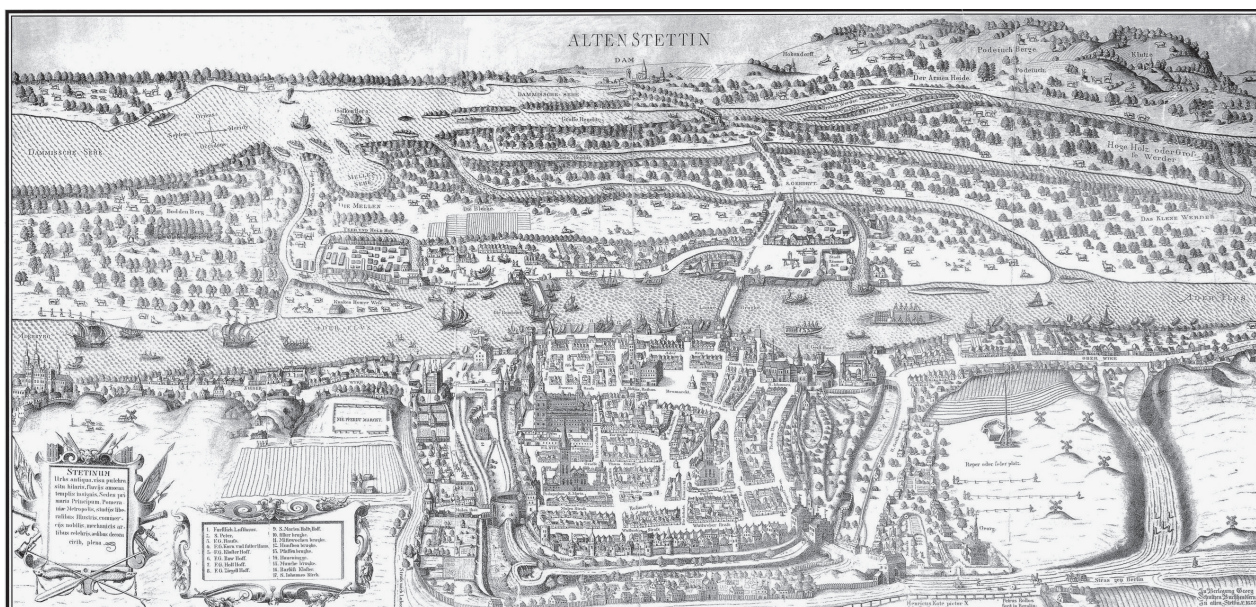
The settlement on Castle Hill and its haven (from the 750s to 850s)

The first medieval settlement of Szczecin had formed in the area delineated by the contemporary Castle of the Pomeranian Dukes. It seems that this location was chosen due to favourable topographical conditions, the availability of ramparts remaining from an older settlement of the Lusatian culture [4, p. 245, 285], [9, p. 87], and proximity to a convenient passage across the Oder River. Of importance at that time was the fact that the shortest connection between both banks of the river was the waterway that led through Duńczyca River (Dunzig), Lake Dąbie (Damm-scher-See) and to Dąbie (Dam). This section of the Oder River is shown very well in the 1625 plans of Kote (Fig. 1).

The formation of the settlement is dated to the second half of the 8th century or the beginning of the 9th century [10, p. 9], [11, p. 357], [2, p. 22], although some research

¹ Tłumaczenie nazw lokalnych podane jest według: <http://sedina.pl/wordpress/index.php/2011/01/13/nowe-opracowanie-tlumaczenia-nazw-ulic-i-placow-oraz-innych-nazw-miejscowych-szczecina/> [data dostępu: 12.04.2016].

¹ Translation of historical names is given according to <http://sedina.pl/wordpress/index.php/2011/01/13/nowe-opracowanie-tlumaczenia-nazw-ulic-i-placow-oraz-innych-nazw-miejscowych-szczecina/> [accessed: 12.04.2016].

Il. 1. Plan Kotego z 1625 r. (źródło: zbiór kartograficzny Archiwum Państwowego w Szczecinie, sygn. 357)

Fig. 1. The plan of Kote from 1625 (source: The State Archives in Szczecin, the Cartographic Collection, signature 357)

(Dam). Ten fragment rzeki widoczny jest na planie Kotego z 1625 r. (il. 1).

Szacuje się, że osada powstała w 2. połowie VIII w. lub na początku IX w. [10, s. 9], [11, s. 357], [2, s. 22]. Najprawdopodobniej zajmowany przez osadę obszar wynosił około 1 ha [10, s. 10] i zbudowany był z dwóch części: wydzielonej rowem przestrzeni położonej w zachodniej, najwyższej partii wzgórza, która pełniła zapewne funkcje sakralne [12, s. 103], [13, s. 358, 361], [14, s. 209], [15, s. 39–45], oraz rozciągającej się półkoleście wokół pierwszej po wschodniej stronie wzniesienia części mieszkalnej [12, rys. 1, s. 104, 105].

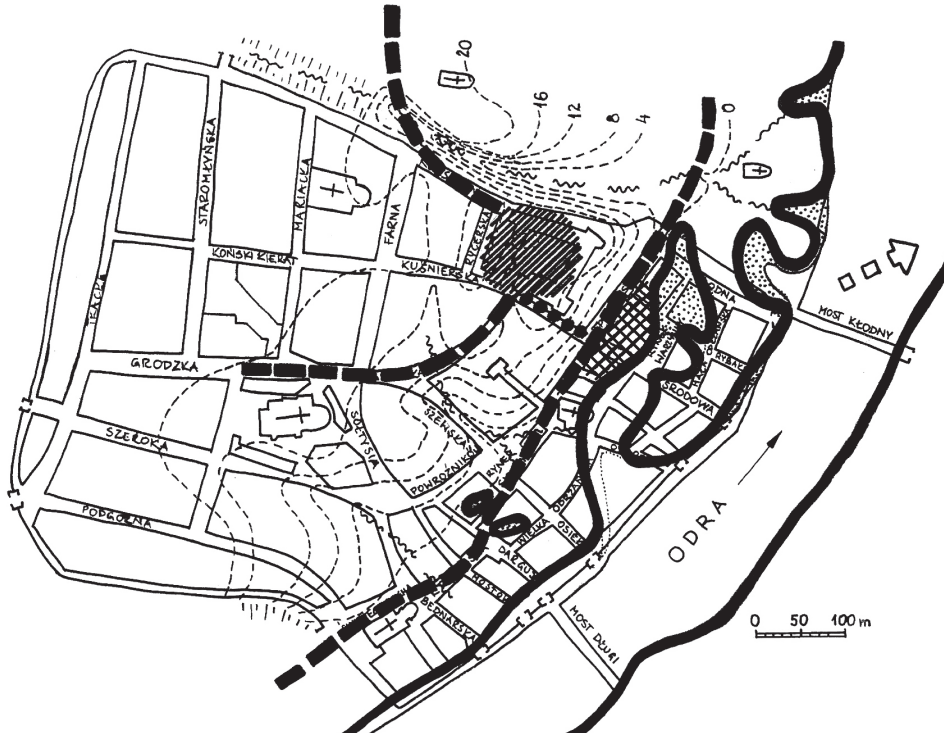
Na przełomie VIII i IX w. nastąpiły znaczące zmiany w strukturze przestrzennej i gospodarczej osiedla na Wzgórzu Zamkowym. Zabudowa osiedla stała się dość gęsta i poprzecinana wąskimi uliczkami [4, s. 245]. Na podstawie dowodów archeologicznych stwierdzić można, iż w tym czasie zmienił się profil działalności jego mieszkańców, którzy oprócz tradycyjnego rolnictwa, hodowli i rybołówstwa zaczęli także parzyć się rzemiosłem i handlem [10, s. 10], [11, s. 359, 360], [6, s. 107]. Przekształciła się też zabudowa osady – zamiast półziemianek pojawiły się obiekty o plecionkowej konstrukcji ścian [11, s. 357], [6, s. 110], [4, s. 285]. Ze względu na ograniczoną skalę przestrzenną wykopalisk archeologicznych nie sposób niestety odtworzyć dokładnego układu urbanistycznego pierwszej osady [14, s. 199].

Założyć można, iż od początku istnienia osady u jej stóp istniała przystań służąca przeprawom do Dąbia oraz obsługująca łodzie rybackie i jednostki handlowe pozwalające na utrzymywanie kontaktów handlowych z zapleczem lokalnym i dalekosiężnym (il. 2). Na podstawie wyników badań archeologicznych oraz rekonstrukcji topografii ówczesnej osady przypuszczać można, że przystań znajdowała się na zachodnim brzegu stosunkowo płytkiej zatoki Odry, która wciniała się w łąd pomiędzy dzisiejszymi

dates the formation back to the 7th century or early 8th century [11, p. 66]. Estimates suggest the area occupied by the settlement probably covered about 1 hectare [10, p. 10], and consisted of two parts: one located on a higher part of the hill was most likely surrounded by a ditch, and dedicated as a sacral area [12, p. 104, 105], [13, pp. 358, 361], [14, p. 209], [15, pp. 39–45]; while the other in the eastern part of the settlement presumably fulfilled a residential function [12, Fig. 1, pp. 104, 105].

Significant changes in the spatial and economic structure of the settlement located on Castle Hill (in Polish Wzgórze Zamkowe) had occurred at the turn of the 8th and 9th centuries. The urban structure of the settlement became quite dense bisected by narrow streets [4, p. 245]. According to archaeological evidence, the profile of inhabitant activity changed at that time. Thus, in addition to traditional agriculture, livestock and fisheries, new crafts and trade appeared [10, p. 10], [11, pp. 359, 360], [19, p. 107]. Also the technique of building construction changed – houses of a half-dugout type were replaced by houses having a braid wall structure [11, pp. 357], [6, p. 110], [4, p. 285]. Unfortunately, due to the limited spatial scale of archaeological excavations, it is impossible to retrace the exact shape of the first settlement of Szczecin [14, p. 199].

From the very beginning of the settlement's existence it can be assumed there was a haven that had been used relatively early, perhaps at first mainly for trade and craft purposes. Based on the results of archaeological research, and the reconstruction of the topography of the settlement, one could expect that the haven was located in a relatively shallow inlet of the Oder River, situated between the contemporary Osiek Street (Hagenstrasse), Wielka Odrzańska Street (Grosse Oderstrasse), and the marketplace where the trade activities would become concentrated, i.e. the Fish Market (known from the 18th century

Mapę podkładową opracowano na podstawie [8, s. 35, rys. 18] oraz interaktywnego zestawienia historycznych planów ze zbiorów Muzeum Narodowego w Szczecinie i Archiwum Państwowego w Szczecinie http://gis.um.szczecin.pl/UMSzczecinGIS/chapter_85055.asp
 Objasnienia do mapy podkładowej:
 linia ciągła – linia brzegowa Odry, obrys kwartałów i budowli, linia murów obronnych
 linia przerywana – warstwie (cięcie co 4,0 m)
 linia kropkowana – zmiany zarysu linii brzegowej Odry
 linia zygzakowata – ciekii wodne

The base map is elaborated on the basis of [8, p. 35, Fig. 18], and an interactive overview of historical town plans from the National Museum in Szczecin and the State Archives in Szczecin http://gis.um.szczecin.pl/UMSzczecinGIS/chapter_85055.asp
 Explanation for the base map:
 solid line – Oder coastline, urban quarters and buildings;
 dashed line – height over the sea level (cut at 4.0 m);
 dotted line – the changes of the Oder bank;
 zig-zags – local streams. Other symbols are explained in the legend

II. 2. Fazy rozwoju średniowiecznego Szczecina. Etap 1. Osada na Wzgórzu Zamkowym i jej przystań (2. poł. VIII w.–2. poł. IX w.) (oprac. K.A. Krośnicka)

Fig. 2. The spatial development of the medieval Szczecin. The Slavic settlement on Castle Hill and its haven (from the 750s to 850s) (by K.A. Krośnicka)

ulicami: Osiek (Hagenstrasse), Wielką Odrzańską (Grosse Oderstrasse), i biegła dalej w przybliżeniu równolegle do głównego nurtu rzeki do obszaru późniejszego Targu Rybnego (nazywanego od XVIII w. Rynkiem Warzywnym; Krautmarkt) [8, s. 35, rys. 18]. Przymyślnie przystań ta nie była wyposażona w nabrzeża. Założyć można raczej, że łodzie były wyciągane na łagodnie opadający brzeg w okolicach późniejszego Rynku Warzywnego. Jakkolwiek w starszych źródłach [16, s. 559], [17, ryc. 1] odnaleźć można informację o obudowaniu w końcu IX w. zachodniego brzegu zatoki odrzańskiej w pobliżu Rynku Warzywnego nabrzeżem o konstrukcji plecionkowej. Takie położenie przystani sugeruje także wrak łodzi klepkowej znaleziony w pobliżu Rynku Warzywnego, datowanej na 2. dekadę X w. [11, s. 361], [16, s. 539] (il. 2).

as the Vegetable Market; Polish: Targ Warzywny, German: Krautmarkt) [8, p. 35, Fig. 18]. The aim of the haven was to serve the passage to Lake Dąbie, as well as to allow for the practice of fishing and trade with both close and distant hinterlands. Presumably the haven had been unequipped with wharfs, so the boats would have been pulled out of the water on the slope near the location of the future Fish Market. However some sources [16, p. 559], [17, Fig. 1] mention that the western bank of the inlet in the area of the later Fish Market had been strengthened with a braid-type construction at the end of the 9th century. In addition, a wreck dating back to circa 920 was discovered in the same area, which would also suggest the existence of a haven there [11, p. 361], [16, p. 539] (Fig. 2).

Gród i przystań grodu (2. poł. IX w.–2. poł. X w.)

Około połowy IX w. na Wzgórzu Zamkowym wzniesiono podkowiaste wały, które wydzieliły obszar zajmujący około 1,2 ha [9, s. 83–86]. Północny i zachodni wał osiedla otoczony był dodatkowo głębokimi dolinkami erozyjnymi strumieni spływających po zboczu doliny Odry. Na podstawie odkryć archeologicznych Słowiński [9, s. 87] stwierdził, że północny wał grodu przebiegał po północnej skarpie Wzgórza Zamkowego, zachodni zaś przechodził w miejscu skrzydła Menniczego Zamku Książąt Pomorskich, ul. Rycerskiej (Kleine Ritterstrasse), przecinał ul. Kuśnierską (Pelzerstrasse), a następnie Grodzką (ciąg ul.: Mönchenstrasse, Kohlmarkt, Schuhstrasse, Fuhrstrasse) w okolicy domu Loitzów. Przebieg południowej linii wałów nie jest zdefiniowany. Słowiński przypuszcza jednak, że ciąg dalszy obwałowań grodu wyznacza linia będąca przedłużeniem ciągu południowych obwałowań podgrodzia odnalezionych wzdłuż ul. Opłotki (Hackgasse). Przypuszczalnie gród nie był obwałowany od wschodu, ponieważ jak dotąd nie znaleziono dowodów archeologicznych potwierdzających istnienie w tym miejscu wałów obronnych. Przyjmuje się jednak możliwość istnienia np. umocnień drewnianych, które nie zachowały się w materiale archeologicznym [9, s. 88]. Być może w tym miejscu wystarczającą ochronę przed potencjalnym najeźdźcą stanowiła stroma naturalna skarpa doliny Odry [11, s. 359]. Większość starszych koncepcji zakładała istnienie obwałowań grodu również od strony rzeki [4, s. 286], [15, s. 24], [16, s. 590, rys. 235]. Póki co nie potwierdzają tej hipotezy żadne zachowane materiały archeologiczne [9, s. 88].

Wraz z pracami ziemnymi nastąpiła reorganizacja przestrzenna zabudowy. Część zachodnia zachowała swój sakralny charakter (ośrodek kultu boga Trzygłowa), podczas gdy w pozostałej części grodu koncentrowała się działalność rzemieślniczo-kupiecka [16, s. 553]. Wzdłuż moszczonych drewnem ulic [4, s. 246] zaczęły powstawać domy zrębowe otaczane często płotami plecionkowymi. Układ ten przetrwał w prawie niezmienionej postaci do połowy X w. [10, s. 10].

Do połowy XI w. gród był prawdopodobnie dostępny przez dwie bramy znajdujące się w przybliżeniu w osi dzisiejszych ulic: Grodzkiej (brama południowa) i Korsarzy (Grosse Ritterstrasse) [16, s. 590, rys. 235]. Taki układ bram narzuca się w wyniku analizy przebiegu najstarszych dróg Szczecina. Wiadomo bowiem, że głównym połączeniem komunikującym osadę Wzgórza Zamkowego z siecią szlaków na wysoczyźnie była obecna ul. Grodzka [15, s. 40, 41] i jej przedłużenie w kierunku zachodnim – tzw. droga przeclawska (droga na Prenzlau). Drugim istotnym szlakiem prowadzącym ze Szczecina przez wysoczyznę na wybrzeże była tzw. droga strzałowska (droga na Stralsund). Z kolei głównym szlakiem na dolnym tarasie lewego brzegu Odry była droga biegnąca wzdłuż Odry [2, s. 40, 41], będąca najpewniej przedłużeniem późniejszych ulic: św. Ducha (Am Heiligegeistor), Królewskiej (Königsstrasse), Siennej (Heumarktstrasse) i Panieńskiej (Frauenstrasse).

W połowie X w. na obszarze podnóża grodu rozpoczęła się proces osiedleńczy [18, s. 288]. Na podstawie

The gord and its haven (from the 850s to 950s)

A fortified Slavic gord came into existence during the second half of the 9th century when ramparts were built on Castle Hill surrounding an area of about 1.2 hectares [9, pp. 83–86]. The northern and western ramparts were surrounded by natural moats – comparatively deep erosion valleys created by streams flowing down to the Oder valley. According to Słowinski [9, p. 87], whose quite accurate description of the course of the ramparts was based on archaeological discoveries: the northern wall ran along the edge of the slope of Castle Hill; the western rampart was situated approximately along the line of contemporary Rycerska Street (Kleine Ritterstrasse). The course of the southern part of the fortifications is not clearly defined, however Słowinski presumes that the southern rampart crossed Kuśnierska Street (Pelzerstrasse) and then Grodzka Street (German maps indicate a sequence of streets: Mönchenstrasse, Kohlmarkt, Schuhstrasse, Fuhrstrasse) in the vicinity of the Loitz' House. The gord was probably unwalled from the east side. Perhaps, in this place the steep, natural slope of the Oder Valley had served as sufficient protection against potential invaders [11, p. 359]. Contrary to earlier presuppositions that ramparts had existed on the side of the Oder River [4, p. 286], [15, p. 24], [16, p. 590, Fig. 235]; no archaeological evidence has yet been found to prove their existence. If some wooden fortifications (such as palisades) had once been located there, they were not preserved in archaeological documents [9, p. 88].

Reorganization of the gord's spatial structure occurred with development of the earthwork. The western part remained a sacral area, while the rest of the gord was adapted to the increasing craft-merchant activities of its inhabitants [16, p. 553]. As a result of the economic development, log houses replaced the former houses of braid construction; streets were paved with wood [4, p. 246]; and wooden braid fences often surrounded the buildings. This spatial arrangement survived almost unchanged up to the middle of the 10th century [10, p. 10].

The gord was probably accessible by two gates located in the structure of the ramparts. According to historical literature [16, p. 590, Fig. 235] and analysis of the oldest road network in Szczecin, it seems that the south gate had been situated approximately on the axis of present-day Grodzka Street with the northwest gate in Korsarzy Street (Grosse Ritterstrasse). It appears obvious that Grodzka Street and its extension to the west (the so-called "Przeclawska Road" – the way to the city of Prenzlau) had been the main connection between the gord and the network of trails located on the plateau of the left bank of the Oder [2, p. 40, 41]. Another important route leading from Szczecin across the plateau in the direction of the Baltic coast was the so-called "Strzałowska Road" – the way to the city of Stralsund, running roughly along the line of present-day Korsarzy Street. The main route on the lower terrace of the Oder ran directly along the left riverbank, probably following the course of subsequent streets, namely Świętego Ducha (Am Heiligegeistor), Królewska (Königsstrasse), Sienna (Heumarktstrasse) and Panieńska (Frauenstrasse).

badania archeologiczne Kowalska i Dworaczyk określili datę wzniesienia pierwszych budynków tego rejonu na 3. dekadę X w. [18, s. 163, 360, 361], podczas gdy starsza literatura sugeruje raczej połowę IX w. [2, s. 24], [19, s. 67]. Powstała zabudowa rozproszona grupowała się w dwóch częściach rozdzielonych przez strumień spływający z wysoczyzny mniej więcej wzdłuż ul. Szewskiej (Schuhstrasse) i uchodzący do zatoki odrzańskiej na wysokości dzisiejszego ratusza [14, s. 199, przyp. 325]. Część północna znajdowała się w okolicach późniejszego Rynku Warzywnego, południowa zaś w okolicach Rynku Siennego. W początkowej fazie rozwoju układ przestrzenny osady nadbrzeżnej miał dość przypadkowy i nietrwały charakter [14, s. 201, 204]. W X w. działki zajmowały jeszcze relatywnie niewielkie powierzchnie i były odgródzone do siebie ścieżkami, placykami, płotami plecionkowymi [2, s. 193]. Według Barycz-Gupieniec (cytowanej przez Kowalską [2, s. 194]) dziedziczenie działek między IX a XI w. nie było uregulowane prawnie.

Wiadomo z materiałów archeologicznych [20, s. 163], [11, s. 360], że obszar sąsiadujący z późniejszym Rynkiem Warzywnym był od 7.–8. dekady X w. do 4. ćwierci XI w. intensywnie wykorzystywany jako miejsce napraw łodzi [9, s. 291–293, 295], [2, s. 360]. Osadnicy rejonu przystani byli przypuszczalnie ludźmi, którzy już wcześniej prowadzili na tym terenie działalność rzemieślniczą (w tym: garncarstwo, garbiarstwo [11, s. 363], piekarnictwo [21, s. 299]), rybacką lub inną, z różnych względów uciążliwą dla mieszkańców grodu (fetor, hałas, zagrożenie pożarem).

Zmianie uległ wówczas układ przestrzenny ówczesnej przystani Szczecina. Prawdopodobnie ze względu na znaczną już eutrofizację zatoki odrzańskiej, w sytuacji niskich stanów wody niemożliwe było wpływanie w okolicy późniejszego Targu Warzywnego i dalej. Musiała więc funkcjonować inna przystań, leżąca zapewne bezpośrednio nad Odrą. Znajdowała się ona przypuszczalnie na odcinku brzegu położonym między dzisiejszymi ulicami: Opłotki (Hackgasse) i Kłodną (Baumstrasse). Obszar ten, ograniczony w przybliżeniu przebiegiem obecnej ul. Małej Odrzańskiej (Kleine Oderstrasse) od zachodu i brzegiem Odry od wschodu był, zgodnie z rekonstrukcją Wolnego [8, s. 35, rys. 18], trudno dostępnym półwyspem. Dojście z grodu i osiedla na podgrodzium do przystani mogło odbywać się jedynie przez zbudowane w 1. połowie X w. pomosty o masywnej konstrukcji jarzmowo-palowej [8, s. 37], [14, s. 204], [11, s. 360, 361], które przypuszczalnie ciągnęły się wzdłuż obecnych ulic: Środowej (Mittwochstrasse) i Rybaki (Fischerstrasse). Można założyć, że po wybudowaniu nasypów i pomostów istotnie ograniczających wymianę wód zatoki z Odrą proces jej zamulania następował bardzo intensywnie (il. 3).

Według starszych teorii [15, s. 40] port grodu lokalizowany był w zatoczce u wylotu parowu Zamkowego do Odry. W zasadzie nie ma przesłanek, które kategorycznie eliminowałyby możliwość realizowania na odcinku położonym na północny wschód od obecnej ul. Kłodnej działalności portowej – mogły być tu na przykład wyciągane na brzeg płaskodenne łodzie.

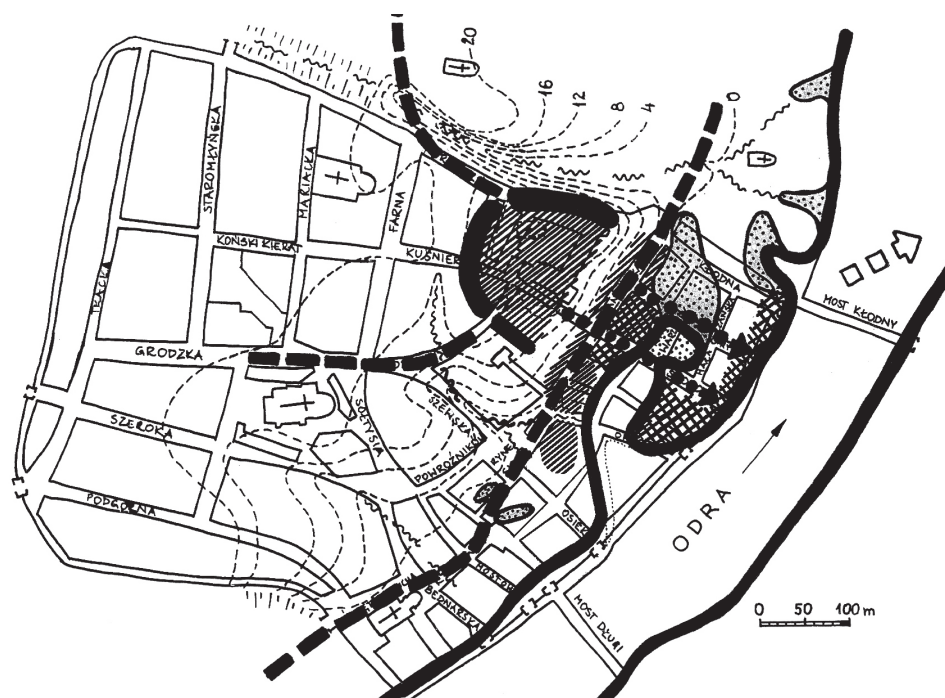
Around the middle of the 10th century, settlement began in the area at the base of Castle Hill [18, p. 288]. On the basis of archaeological excavations of the settlement, Kowalska and Dworaczyk date construction of the first buildings to the 930s [18, pp. 163, 360, 361], while older literature suggests the beginning of Szczecin's settlement was circa 850 [2, p. 24], [19, p. 67]. In the early stages of development the spatial arrangement of the settlement was unstable [14, pp. 201, 204]. Randomly scattered buildings began slowly to concentrate in two places, separated from each other by a stream flowing approximately along Szewska Street (Schuhstrasse) down to the inlet of the Oder [14, p. 199, footnote 325]. The northern part of the new settlement, which was probably the oldest one [11, p. 67], was situated in the area of the future Fish Market, with the southern part in the vicinity of the later Hay Market (Polish: Rynek Sienny, German: Heumarkt). In the 10th century, the land plots of the settlement were still relatively small, separated from each other by paths, squares, or braid fences, and occupied by complexes of buildings (houses and outbuildings) [2, p. 193]. According to Barycz-Gupieniec (quoted by Kowalska [2, p. 194]) the inheritance of plots from the 9th century to the 11th century was unregulated by law.

From archaeological materials it is known [20, p. 163], [11, p. 360], that the area adjacent to the later Vegetable Market was, from the 7th–8th decade of the 10th century to 4th quarter of the 11th century, extensively used as a place of boat repair [9, pp. 291–293, 295], [2, p. 360]. The activities carried out near the gord in the settlement located downhill already included earlier crafts such as pottery and tannery [11, p. 363], bread baking [21, p. 299], fishing, boatbuilding and repairing [9, pp. 291–293, 295], [2, p. 360]. Thus, it seems that such functions had been removed from the gord due to the onerousness and inconvenience associated with their smell, noise, or the threat of fire for the inhabitants.

Due to significant silting of the inlet located at the base of Castle Hill, the spatial arrangement of the haven of Szczecin also changed at that time; as the lower water level had made it impossible to reach the Fish Market by boat, the need for another haven appeared. The new haven was probably situated directly on the Oder bank, most likely between today's Kłodna Street (Baumstrasse) and Opłotki Street (Hackgasse). According to the topographical reconstruction by Wolny [8, p. 35, Fig. 18], the narrow peninsula was situated between the Oder and the present-day Mała Odrzańska Street (Kleine Oderstrasse), and had only been accessible from land by piers [8, p. 37], [14, p. 204]. Probably running along Środowa Street (Mittwochstrasse) and Rybaki Street (Fischerstrasse), the massive yoke-pile piers were built in the first half of the 10th century [11, pp. 360, 361]. The construction of the piers significantly limited the exchange of waters between the inlet and the Oder, and accelerated the process of silting (Fig. 3).

According to older theories [15, p. 40] this haven was at that time situated in the second inlet, situated just north of the future Kłodna Street – flat-bottomed boats could be pulled ashore here. In fact, there is no evidence that could categorically eliminate the possibility of some port operations having been located there.

Il. 3. Fazy rozwoju średniowiecznego Szczecina.
 Etap 2. Gród i przystań grodu (2. poł. IX w.–2. poł. X w.).
 Opis w tekście oraz legendzie il. 2 (oprac. K.A. Krośnicka)
 Fig. 3. The spatial development of the medieval Szczecin.
 The Slavic gord and its haven (from the 850s to 950s).
 Description as shown in Fig. 2 (by K.A. Krośnicka)

**Wczesnośredniowieczny kompleks osadniczy:
 gród, podgrodzie i port podgrodzia
 (2. poł. X w.–poł. XII w.)**

Etap ten polegał przede wszystkim na rozwoju osiedla podgrodowego i jego portu. Można go podzielić na dwie fazy: od 2. połowy XI w. do początku 4. ćwierci wieku XI (il. 4), oraz od około 1080 r. do połowy XII w. (il. 5).

W 2. połowie X w. lub na początku XI w.² zabudowę osady nadodrzańskiej, położonej u podnóża Wzgórze Zamkowego, zaczęto od południa i północy obudowywać wałami ziemnymi [16, s. 539], [10, s. 10], [11, s. 360, 364, 365]. Tym samym wyodrębniona została przestrzeń podgrodzia (il. 4).

Wał ograniczający podgrodzie od północy przecinał ul. Panieńską nieco na południe od Baszty Panieńskiej (Frauenturm) i łączył się z wałem grodu na skarpie Wzgórze Zamkowego [9, s. 87], [14, s. 204, 205, przyp. 337]. Południowy wał ciągnął się zapewne po linii przedłużenia dzisiejszej ul. Oplotki, łącząc się z wałem grodu na wysokości późniejszej kamienicy Loitzów [14, s. 205, przyp. 337], [9, s. 87]. Znaleźiska archeologiczne dowodzą, że południowy wał podgrodzia musiał bieć w miejscu, w którym w okresie polokacyjnym znajdował się kościół św. Mikołaja [22, s. 86], [4, s. 85]. Być może wały te nie były zbudowane od jednego rzutu, lecz były stopniowo wydłużane³ wraz z przesuwaniem się linii brzegowej zatoki odrzańskiej na wschód i rozprzestrzenianiem się zabudowy w tym kierunku.

² Słowiński [9, s. 86] datuje najstarsze elementy wału podgrodzia na początek XI w., stwierdzając przy tym, że wykopaliska nie objęły podstawy wału, co oznaczać może, iż jego konstrukcja może być jeszcze starsza.

³ Możliwość taką przedstawił mi p. Marek Dworaczyk w rozmowie w dniu 30 kwietnia 2012 r.

**Early medieval settlement complex:
 the gord, suburbium and its port (from the 950s–1150)**

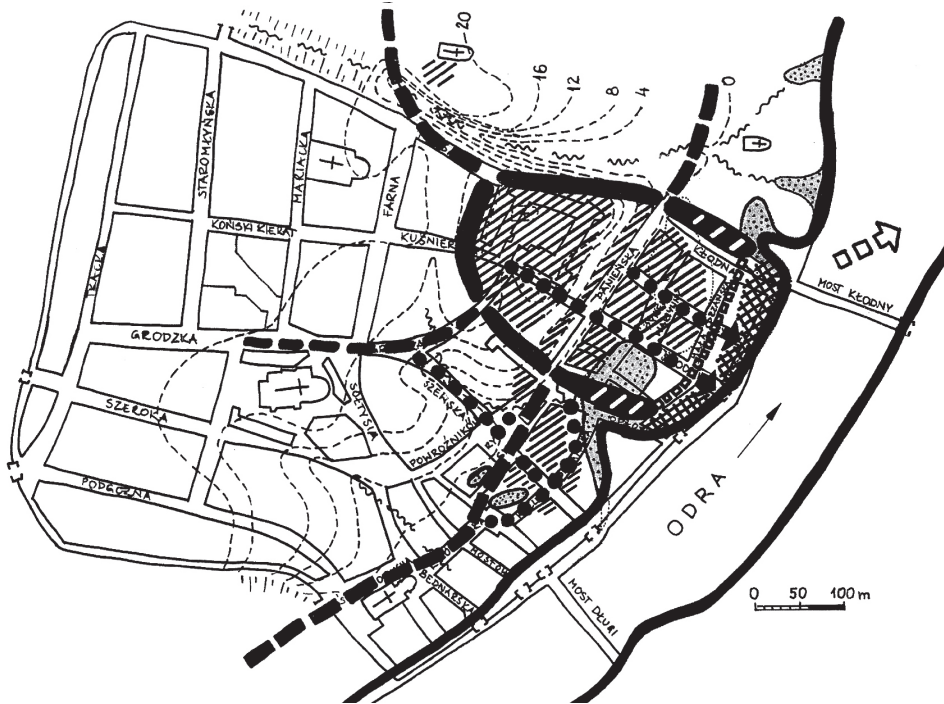
This phase is mostly connected with development of the settlement situated at the foot of Castle Hill. Taking under consideration the growth of a fortification system of Szczecin, one can distinguish two stages of the settlement's development: the first, lasting from the 950s to 1080s (Fig. 4), and the second, from about the year 1080 to circa 1150 (Fig. 5).

In the second half of the 10th century² the open settlement lying at the foot of the Castle Hill was surrounded by ramparts from the southern and northern sides [16, p. 539], [10, p. 10], [11, pp. 360, 364, 365]. Thus, this fortified Slavic suburbium came into being (Fig. 4).

Archaeologists have defined the course of the ramparts of the Slavic suburbium [9, p. 87], [14, p. 204, 205, footnote 337]. The northern rampart crossed Panieńska Street just south from the later Panieńska Tower (Frauenturm), where it was connected with the extension of the northern gord's rampart. Archaeological findings show that the southern rampart ran along Oplotki Street, and further westwards through the place where St Nicholas church was later located [22, p. 86], [4, p. 85]. The southern rampart was connected with the fortifications of the gord at the height of where the Loitz Family House would later stand [14, p. 205, footnote 337], [9, p. 87]. It seems possible, that these ramparts were not constructed entirely from a single plan, but gradually developed with the natural line of the inlet that was moving eastwards³.

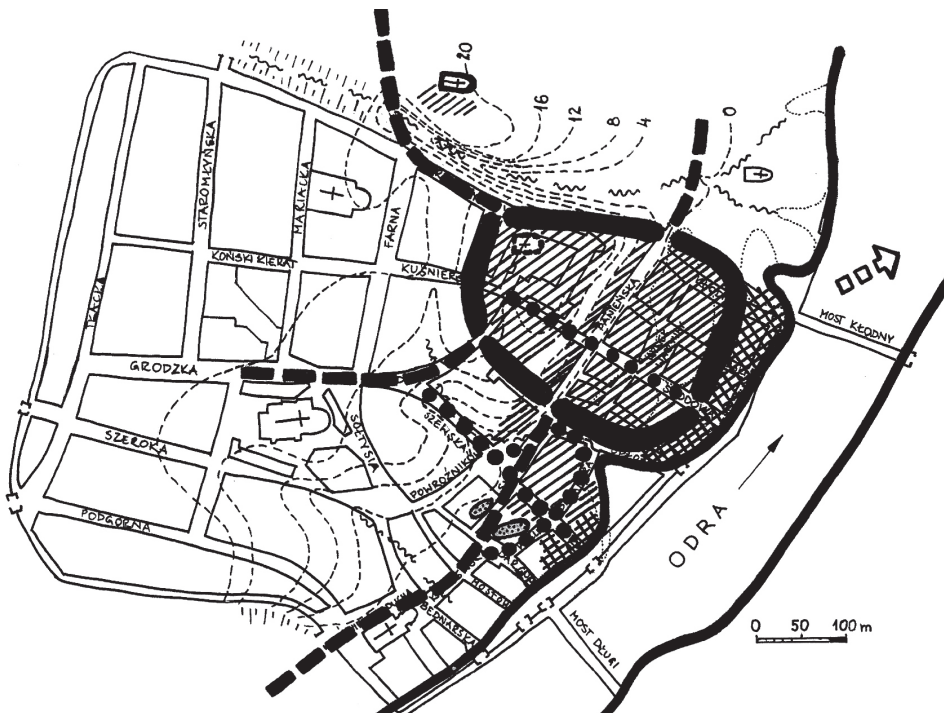
² Słowiński however [9, p. 86], dates the oldest part of the discovered ramparts back to the beginning of the 11th century; and though the excavations at the foot of the rampart have yet to be completed, he supposes the construction might be older.

³ Archeologist Mr Marek Dworaczyk presented this possibility to me.

II. 4. Fazy rozwoju średniowiecznego Szczecina. Etap 3. Wczesnośredniowieczny kompleks osadniczy: gród, podgórze i port podgórza (2. poł. XI w. do około 1080). Opis w tekście oraz legendzie il. 2 (oprac. K.A. Krośnicka)

Fig. 4. The spatial development of the medieval Szczecin. The Slavic gord, suburbium and its port (from the 950s–1080). Description as shown in Fig. 2 (by K.A. Krośnicka)

II. 5. Fazy rozwoju średniowiecznego Szczecina. Etap 3. Wczesnośredniowieczny kompleks osadniczy: gród, podgórze i port podgórza (około 1080 do połowy XII w.). Opis w tekście oraz legendzie il. 2 (oprac. K.A. Krośnicka)

Fig. 5. The spatial development of the medieval Szczecin. The Slavic gord, suburbium and its port (from the 1080–circa 1150). Description as shown in Fig. 2 (by K.A. Krośnicka)

Z chwilą obwałowania suburbium stało się dostępne wyłącznie przez bramy, które kanalizowały ruch w jego obrębie. Przypuszcza się, że brama południowa znajdowała się w przybliżeniu u wylotu ul. Panieńskiej na Targ Sienny, a brama północna zlokalizowana była na północnym krańcu ul. Panieńskiej. Ponieważ wschodnia strona podgórza do schyłku lat 80. XI w. nie była obwałowana [10, s. 10], [18, s. 288, 294], przypuszczać można, że do tego czasu ze względów obronnych umocnienia ziemne podgórza musiały wchodzić na wody zatoki odrzańskiej i sięgać w przybliżeniu do linii późniejszego Rynku

From the moment the ramparts had been erected, the suburbium was accessible only through two gates. It is supposed that the southern gate was situated approximately in the place where Panieńska Street meets the Hay Market. The northern gate was probably located at the north end of Panieńska Street. One could expect, that by the 1080s, due to the lack of ramparts from the eastern side [10, p. 10], [18, pp. 288, 294], the northern and southern ramparts had extended downhill to the peninsula separating the former inlet from the Oder and getting approximately to the future Vegetable Market. As a result,

Warzywnego. W takiej sytuacji przestrzennej kierunek wschodni rozwoju podgrodzia stał się najbardziej oczywisty, co już w początku XI w. zaowocowało trwałą zabudową części obszaru dawnej zatoki odrzańskiej [11, s. 362, 364]. Najbardziej przydatne do zabudowy były zapewne najmniej podmokłe obszary położone w końcu dawnej zatoki (jej część północna) oraz te leżące przy jej zachodnim brzegu, w pobliżu ul. Opłotki i Kłodnej. Przepuszczalnie dlatego właśnie w tym czasie zabudowa północnej i środkowej części podgrodzia zaczęła się wyraźnie przesuwac na wschód, a starsza siatka urbanistyczna podgrodzia ulegała stabilizacji [16, s. 539], [14, s. 205, 206].

Ulice podgrodzia w początku XI w. nie miały jeszcze charakteru ciągów wyznaczających linie zabudowy [14, s. 215]. Na podgrodziu wytworzyły się jednak jednostki przestrzenne zbliżone do późniejszych kwartałów (proto-kwartały). Były one rozdzielone od siebie drogami o przebiegu w przybliżeniu prostopadłym i równoległym do nurtu rzeki [14, s. 201], [20, s. 163]. W początku XI w. układ miejsc siedliskowych związany był z drogą o przebiegu południkowym – późniejszą ul. Panieńską [20, s. 201]. Dopiero od XII lub XIII w., kiedy zaczęto stosować zasadę dziedziczenia działek i obiektów, a zastosowane technologie budowy umożliwiały zapewnienie trwałości budynków, ich lokalizacje zaczęły być traktowane jako stałe.

W 3. ćwierci XI w., w przybliżeniu po linii dzisiejszej ul. Małej Odrzańskiej, wykonano licowany drewnem rów pełniący zapewne jednocześnie funkcję obronną, przeciwpowodziową i odwadniającą [14, s. 204]. Prawdopodobnie na skutek zmeliorowania i jednocześnie ciągłego zasypywania zatoki odrzańskiej w 2. połowie XI w. uległa ona całkowitemu osuszeniu [13, s. 269]. Wówczas przystań nad zatoką definitywnie straciła rację bytu. Portem Szczecina stał się więc obszar leżący na wschód od rowu obronnego. Przestrzenne odcięcie obszaru portu od zabudowy podgrodzia dawało możliwość kontroli osób poruszających się po jego terenie, co było zapewne bardzo dogodne z punktu widzenia bezpieczeństwa prowadzenia prac przeładunkowych i skutniczych.

Przypuszczalnie w dalszym ciągu przed podgrodziami, w rejonie późniejszego Rynku Siennego rozwijała się luźna zabudowa o charakterze osiedla otwartego. Wówczas zapewne powstała też ul. Wielka Odrzańska, która odbijała na wschód od szlaku ciągnącego się wzdłuż Odry, omijając znajdujące się tu starorzecza [8, s. 35, rys. 18], i następnie dochodziła do bramy podgrodzia słowiańskiego (il. 4).

Kolejna faza rozwoju podgrodzia (il. 5) rozpoczęła się wraz z budową umocnień po jego wschodniej stronie [11, s. 360, 365], [10, s. 11], [18, s. 294]. W latach 80. XI w., w miejscu dawnego rowu wykonano wał o konstrukcji hakowej z rdzeniem glinianym, zamykający podgrodzie od wschodu [14, s. 204, 209], [18, s. 290], [9, s. 83–86]. Wał ten był dwukrotnie niszczone – po raz pierwszy na początku XII w., po raz drugi w końcu 1. ćwierci XII w. [10, s. 11], [19, s. 67], [18, s. 294]. Po odbudowie nowy wał – o konstrukcji skrzyniowej – miał szerokość ok. 30 m u podstawy [18, s. 291] i był przesunięty na wschód, w stronę koryta Odry, w stosunku do starego wału [10, s. 11], [18, s. 291]. Wzdłuż wewnętrznej krawędzi wału znajdowało

the spatial growth of the suburbium eastwards became the most obvious. At the beginning of the 11th century (or according to older sources in the second half of the 10th century) [16, p. 539], [14, pp. 205, 206] a permanent urban structure on the northern and western parts of the area of the former inlet of the Oder appeared [11, pp. 362, 364]. By this time, the inlet had lost its significance for shipping. Perhaps the southern part was still used for boats' operations, but the principal berthing place probably became the bank of the Oder lying between the later Opłotki Street and Kłodna Street. So, for a short while, the two havens of the suburbium – the old one (inner haven) and the new one (outer port) – had existed next to each other. Most likely boats in the outer port had to moor at some kind of wooden wharfs or platforms, instead of being slipped into the water as they had once been [16, p. 539], [14, pp. 205, 206].

The streets of the suburbium were not yet defined by the line of buildings at the beginning of the 11th century [14, p. 215]. However, spatial units already similar to the later urban quarters appeared. These proto-quarters were separated from each other by roads running approximately perpendicular and parallel to the river [14, p. 201], [20, p. 163]. At the beginning of the 11th century a configuration of inhabited land plots crystallized, which related to the course of Panieńska Street [20, p. 201]. From the 12th or 13th century the buildings began to occupy the same place on each plot of land, probably also due to changes in technological durability of buildings.

Towards the end of the 11th century the Slavic suburbium had been closed from the eastern side by a drainage ditch that followed the line of present-day Mała Odrzańska Street (Kleine Oderstrasse). The ditch also provided flood control and a defensive function [14, p. 204]. Probably the drainage definitely dried the area of the former inlet, so in the second half of the 11th century the inner haven completely disappeared [13, p. 269]. The new, outer port of Szczecin was located on a territory lying east of the ditch. Thus, the port was spatially separated from the suburbium, which made control over the area much easier.

While erecting the southern rampart, some buildings of the former open settlement situated at the foot of Castle Hill were left outside the fortification system. Thus, a Slavic suburb arose in the area of the later Hay Market. Probably at that time, Wielka Odrzańska Street arose. It went eastward from the trail running along the Oder, skipping the oxbow lakes located there [8, p. 35, Fig. 18], and then it went to the gate of the Slavic suburbium (Fig. 4).

The next phase of development of the Slavic suburbium (Fig. 5) started about 1080 with the construction of a rampart on the eastern side [11, pp. 360, 365], [10, p. 11], [18, p. 294]. The rampart, which was about 20 meters wide at the base, had replaced the former drainage ditch [14, pp. 204, 209], [18, p. 290], [9, pp. 83–86]. The eastern rampart was destroyed repeatedly: at the beginning of the 12th century [10, p. 11], [19, p. 67], [18, p. 294], circa 1125, and in the year 1138. Each time it was rebuilt, broadened, and moved a few meters further to the east. After reconstruction of the rampart in the middle of the 12th century [18, pp. 291, 292] the base was about 30 meters wide, and

się przejście piesze obiegające podgrodzie [18, s. 291]. Po pożarze w 1138 r. zaczęto wznosić kolejny wał, który ukończono około połowy XII w. [18, s. 291, 292]. Wał ten miał około 30 m szerokości u podstawy. Jego zewnętrzna krawędź została przesunięta kolejne kilka metrów na wschód względem poprzedniej. Kosztem wewnętrznej części wału wygospodarowano szeroką ulicę dookólną moszczoną drewnem [18, s. 291]. Tak zdefiniowane przestrzenie podgrodzie zajmowało w przybliżeniu obszar 4,0 ha, liczyło około 400–500 domostw i było zamieszkałe przez 3000–4000 osób [5, s. 14].

Całkowite otoczenie podgrodzia wałami przyczyniło się do dogęszczenia i uporządkowania struktury urbanistycznej suburbium, w tym do wytyczenia dość regularnej siatki ulic i placów [10, s. 11]. Z kolei osuszenie dawnej zatoki odrzańskiej doprowadziło do zwiększenia dostępnej powierzchni zabudowy po wschodniej stronie podgrodzia i – jak się wydaje – reorientacji miejsc siedliskowych. W wyniku wzrostu znaczenia dróg skierowanych ku rzece, kosztem dróg równoległych do Odry, dominujący uprzednio południkowy układ miejsc siedliskowych został w końcu XI w. zastąpiony układem równoleżnikowym [14, s. 215], którego główną osią była biegnąca ku Odrze drewniana ulica, przechodząca przez środkową część późniejszego Rynku Warzywnego [11, s. 363].

Obwałowanie wschodniej części podgrodzia wzmogło jeszcze wyizolowanie przestrzenne i funkcjonalne obszaru portu od reszty struktury osady. Być może oprócz dwu starszych bram suburbium związanych ze szlakiem u podnóża Wzgórza Zamkowego istniała także odwodna brama podgrodzia prowadząca bezpośrednio na leżący na wschód od wału pas terenu portowego o szerokości 30–40 m oraz do przeprawy przez rzekę.

Początek działalności rzemieślniczej na podgrodziu datowany jest już na X i XI w., a jako lokalizację jej koncentracji podaje się okolice Rynku Warzywnego [23, s. 24]. Co ciekawe, znaleziska archeologiczne dowodzące początków kupiectwa na terenie podgrodzia są wcześniejsze niż artefakty ze Wzgórza Zamkowego, datowane dopiero na 1. połowę XII w. [21, s. 270, 271]. W końcu XI w. osada nadodrzańska miała wyraźny charakter rzemieślniczo-kupiecki [16, s. 539]. Z czasem podgrodzie stało się „centrum gospodarczym” aglomeracji szczecińskiej [11, s. 360, 363]. Zakłada się, że źródłem zamożności mieszkańców podgrodzia była wytwórczość lokalna, uprawiany przez nich handel miejscowy oraz dalekomorski [21, s. 363, 364, 369]. Najprawdopodobniej wspomniane targi przynajmniej do czasu obwałowania podgrodzia odbywały się na Targu Warzywnym. W późniejszym okresie zapewne przeniesiono je na teren dzisiejszego Rynku Siennego [5, s. 14].

W omawianym okresie gród miał charakter centrum religijnego i administracyjnego Szczecina i zamieszkały był przez „znaczących obywateli miasta” [10, s. 12], w tym prawdopodobnie również kupców i lokalnych możnowładców. Dawna kępa słowiańskiego boga Trzygłowa została zniszczona w 1128 r., podczas drugiej misji chrystianizacyjnej Ottona z Bambergu, i najprawdopodobniej na jej miejscu właśnie powstał pierwszy chrześcijański kościół grodu. Zapewne był to kościół pw. św. Wojciecha, ufundowany właśnie w tym roku, równoległe

there was a wooden street running along its internal slope [18, p. 291]. The total area of the Slavic suburbium was approximately 4 hectares; Zaremba and Orlińska [5, p. 14] estimated that in the 12th century the inhabitants had numbered approximately 3,000–4,000 with an estimated 400–500 homes.

As a consequence of the total fortification of the area of the suburbium, its urban structure was intensified and rearranged, and a fairly regular grid of streets and squares was delineated [10, p. 11]. Drying of the former inlet caused building in the area located to the east, and by the end of the 11th century the reorientation of the north–south arrangement of urban plots had been replaced by the east–west one. The Fish Market became connected with the Oder [14, p. 215], [11, p. 363] thanks to the streets perpendicular to the river.

The construction of the eastern rampart separated even more the suburbium from its harbour, which from that moment on had occupied a relatively narrow strip of land (30 m–40m) between the river and the rampart. One could expect, that in addition to two older gates, which were associated with Paniańska Street, there was also an eastern gate that led directly to the port and a passage across the river.

The beginnings of craft activity in the Slavic suburbium date back to the 10th and 11th centuries, with the Fish Market given as the location for this function [23, p. 24]. Interestingly, archaeological findings prove that the beginnings of trade had started at the end of the 11th century, while the corresponding evidence from Castle Hill points to the first half of the 12th century [16, p. 539], [21, pp. 270, 271]. With time, the suburbium had become an “economic centre” for the medieval urban area of Szczecin, whose inhabitants were involved in: local production, sea trade, and trade carried on in local fairs [21, pp. 360, 363, 364, 369]. Most likely, those fairs, at least until the time the suburbium was fortified, had taken place in the Fish Market. Later, the fairs were probably moved to the Hay Market [5, p. 14].

At this time, the gord was a religious and administrative centre of Szczecin, populated by noble citizens, including local merchants and notables [10, p. 12]. The old temple of the Slavic god of Triglav was however destroyed in the year 1128, and most likely in its place the first Christian church of the gord was built. Probably, it was the church of St Adalbert, founded in 1128 after the second Christian mission of Otto of Bamberg, together with the church of St Peter and Paul. At the turn of the 11th and 12th centuries a network of streets and squares was set up in the gord, and a process of intensification and stabilization of plots began [16, p. 558]. Some streets were 2 m–2.5 m wide and paved with wood, which enabled the movement of wheeled carts [4, pp. 246, 251].

Around the fortifications of the Slavic gord and suburbium there were open settlements developing [10, pp. 10, 11]. One such settlement was situated to the south of the suburbium [10, p. 10]. The second important open settlement of Szczecin was located north–west of the gord, next to the church of St Peter and Paul [10, p. 10], which was built in 1124 in the vicinity of today’s Helski Square

z kościołem św. Piotra i Pawła. Na przełomie XI i XII w. ustaliła się też siatka ulic i placów grodu. W tym czasie rozpoczął się też proces regulacji, dogęszczenia i stabilizacji siatki urbanistycznej grodu [16, s. 558]. Część ulic, wyłożona drewnianą nawierzchnią, o szerokości 2,0–2,5 m była zdalna dla ruchu wozów kołowych [4, s. 246, 251].

Wokół wałów grodu i podgrodzia rozwijały się osady otwarte [10, s. 10, 11]. Tego typu obszarem było między innymi osiedle przy świątyni św. Piotra i Pawła, powstałe na północny zachód od grodu, przy wzniesionej w 1124 r. świątyni [10, s. 11], w okolicach dzisiejszej ul. Małopolskiej i placu Helskiego (Skagerrakplatz). Według niektórych badaczy [Dziewulski, przytaczany w: 23, s. 41, przyp. 65, s. 58] kościół św. Piotra i Pawła zlokalizowany został przy istniejącym już wcześniej placu targowym. Istotną funkcję pełniła też zapewne luźna zabudowa przylegająca do podgrodzia od strony południowej, funkcjonująca od 1. połowy X w. do okresu późnośredniowiecznego [10, s. 10].

W początkach XII w. Szczecin liczył kilka tysięcy mieszkańców. Liczba mieszkańców zespołu została jednak znacznie zredukowana w okresie zarazy w 1126 r. [10, s. 11] (il. 5).

**Ośrodek wczesnomiejski:
gród, podgrodzie słowiańskie i port podgrodzia,
podgrodzie niemieckie i Havening, osady otwarte
(2. poł. XII w.–koniec 1. ćwierci XIII w.)**

Przyjmuje się, iż około połowy XII w. w Szczecinie utworzono osiedle kupców niemieckich. Ich osada została obwałowana w końcu XII w., dzięki czemu powstało drugie obok słowiańskiego podgrodzia [15, s. 57]. Gmina kupców niemieckich, mimo że pozostawała pod nadzorem księcia i nie miała prawa do ziemi, uzyskała autonomię i własny samorząd [22, s. 13].

Z powodu dotychczasowego braku dowodów w materiale archeologicznym, który sprecyzowałby dokładną lokalizację osady kolonistów niemieckich, istnieje wiele hipotez dotyczących jej położenia. W literaturze przedmiotu przeważa twierdzenie, że [...] *samodzielna gmina osadników niemieckich zajmowała teren w pobliżu portu Havening* [19, s. 68], [10, s. 13], [11, s. 367]. Przy takim założeniu podgrodzie niemieckie musiało być położone na zachodnim brzegu Odry, w przybliżeniu na odcinku między późniejszymi ulicami: Bednarską (Mönchenbrückstrasse) i Darguja (Langebrückstrasse).

Kolejna hipoteza lokuje podgrodzie niemieckie wokół kościoła św. Jakuba, wzdłuż szlaku na Przeczław [11, s. 366], [22, s. 42, 63], [10, s. 13]. Wiadomo bowiem, że w 1186 r. gmina niemiecka ufundowała sobie kościół pw. św. Jakuba. W 1191 r. został on jej formalnie przekazany [10, s. 13], [22, s. 60], [15, s. 55, 59]. Przypuszczalnie jednak osada przy tej świątyni miała charakter otwarty [22, s. 55].

Brano również pod uwagę możliwość współistnienia nieufortyfikowanych, „rozproszonych osad niemieckich” wokół kościoła pw. św. Jakuba i obwałowanej osady nadodrzańskiej [22, s. 63].

Przeważająca w literaturze przedmiotu koncepcja sytuacji osadę niemiecką nad rzeką, w bezpośrednim sąsiedztwie południowego wału podgrodzia słowiańskiego,

(Skagerrakplatz). According to some researchers (Dziewulski cited in [23, p. 41, footnote 65]) the church of St Peter and Paul was located next to the already existing marketplace.

In the early 12th century Szczecin had a few thousand inhabitants. However, the population of the urban complex was significantly reduced during the plague in the year 1126 [10, p. 11] (Fig. 5).

***The early urban complex of Szczecin:
the gord, Slavic suburbium and its port,
the German borough and its port,
and open settlements (circa 1150 to 1225)***

About the middle of the 12th century, it is assumed that German merchants had founded a new settlement, which was fortified towards the end of the century. Thus it became the second settlement to appear in Szczecin [15, p. 57]. Although this commune of German merchants remained under the supervision of the gord's authorities and had no rights to the land, they received autonomy and self-government [22, p. 13].

Due to the lack of archaeological evidence, several hypotheses have been made concerning the exact location of the German borough. The first concept suggests that [...] *an independent community of German settlers occupied the area near the port called Havening* [19, p. 68], [10, s. 13], [11, p. 367]. If so, the borough would have been located on the bank of the Oder, approximately between the future Bednarska Street (Mönchenbrückstrasse) and Darguja Street (Langebrückstrasse).

The second hypothesis locates the German borough in the vicinity of St Jacob's church, along the way to Przeczław [11, p. 366], [22, pp. 42, 63], [10, p. 13]. It has been proved, that in 1186 the German settlers founded this church, and in 1191 it was officially dedicated to this commune [10, p. 13], [22, p. 60], [15, pp. 55, 59]. Probably it was not a defended structure [22, p. 55].

It was also considered that undefended German settlements were scattered around St Jacob's church, and a fortified one located next to the riverbank [22, p. 63].

The prevailing concept in literature situates the German borough on the riverbank in the immediate vicinity of the southern rampart of the Slavic suburbium [22, p. 63], [15, pp. 55, 57] and between the line of Osiek, Opłotki and Sienna Streets. This location of the German borough was based on the interpretation of a 1237 document of Duke Barnim I [22, p. 63]. The document states that the seat of the German commune living in Szczecin was surrounded by a rampart from one side, and by a *munitio* from the other, behind which the Slavs were living. According to Rębkowski [22, p. 93, footnote 9] *munitio* was some kind of a wooden-earth defence construction.

For a number of reasons it may be proved that the location of the German borough was misidentified. According to the topographic reconstruction of medieval Szczecin elaborated by Borówka and Wolny [8, p. 35, Fig. 18], the land situated between the Oder River and Wielka Odrzańska Street was partially waterlogged until the beginning of the 13th century; and in the area where the mouth of the

między obecnymi ulicami: Osiek, Oplotki i Sienną [22, s. 63], [15, s. 55, 57]. Nazwa „Osiek” sugeruje istnienie w tym miejscu jakiegoś umocnienia. Stąd też w omawianej koncepcji przyjmowano, że jest to przebieg linii południowej konstrukcji obronnej podgrodzia niemieckiego. Nazwa ul. Murnej/Oplotki z kolei wiązała się zapewne z wałem podgrodzia słowiańskiego. Jak twierdzi Rębkowski [22, s. 63], taka interpretacja miała wynikać z analizy treści dokumentu Barnima I z 1237 r., gdzie pojawia się stwierdzenie, że siedziba mieszkańców w Szczecinie Niemców miała być z jednej strony otoczona wałem, a z drugiej strony ograniczało ją *munitio*, wewnątrz którego żyli Słowianie. Przy czym według Rębkowskiego [22, s. 93, przyp. 9] określenie *munitio* oznacza jakieś konstrukcje drewniano-ziemne.

Na skutek pojawiania się nowych dowodów archeologicznych koncepcje powyższe są jednak coraz częściej podawane w wątpliwość. Podążając za rekonstrukcją topograficzną Wolnego [8, s. 35, rys. 18], należy przyjąć, że w omawianym czasie część terenów między Odrą a ul. Wielka Odrzańska była podmokła, część zaś wciąż zajmowała mocno zeutrofizowana już zatoka odrzańska. Były to więc warunki zdecydowanie niesprzyjające budownictwu. Dodatkowo wykopaliska archeologiczne w rejonie ulic: Oplotki i Osiek dowodzą, że aż do 2. połowy XIII w. nie zanotowano na tym obszarze odmienności, które mogłyby potwierdzać zamieszkiwanie tego obszaru przez ludność niesłowiańską [22, s. 63], [10, s. 10]. Za uporządkowanym osadnictwem w tym miejscu nie przemawia również struktura urbanistyczna. Kwartały między ulicami: Osiek i Oplotki widoczne na mapach z późniejszych okresów są zdecydowanie większe niż te na podgrodziu słowiańskim, a ich równoległy do rzeki układ przywodzi na myśl obudowę ciągu komunikacyjnego.

Po przeprowadzeniu analizy planistycznej tkanki urbanistycznej Szczecina postawiono hipotezę, iż ufortyfikowane podgrodzie niemieckie było położone nad Odrą, przy porcie Havening, w przybliżeniu między ulicami: Mostową (Splittstrasse) a Osiek. Koncepcja ta (il. 6) w żadnym stopniu nie wyklucza równoległego istnienia starszego niemieckiego osiedla otwartego przy kościele św. Jakuba i drodze „przęclawskiej”. Wydaje się, że współistnienie sąsiadujących ze sobą dwu osad niemieckich można stosunkowo łatwo wytłumaczyć zróżnicowanym pochodzeniem ich mieszkańców. I tak osada położona wokół kościoła św. Jakuba mogła być związana z przybyszami z Bambergu [22, s. 114], a osada przy Havening mogła być efektem kolonizacji kupców związanych z handlem morskim, gromadzących się przy kościele św. Mikołaja [24].

Na mapach historycznych widoczne jest wyraźnie wyodrębniające się przestrzennie skupisko zwartej zabudowy na obszarze położonym między ulicami: Osiek i Bednarską. Wielkość kwartałów na tym terenie jest zbliżona do wczesnośredniowiecznych kwartałów zabudowy podgrodzia słowiańskiego, a ich prostopadły do Odry układ sugeruje dużą wagę rzeki (i jak się można domyślać portu) dla osiedla. Można domniemywać, że umocnienia podgrodzia niemieckiego przebiegały od północy wzdłuż ul. Osiek, przy czym ulica ta stanowiła raczej północną, a nie jak dotychczas sądzono południową granicę osiedla.

inlet had previously been, some parts were still under water. Conditions for the construction of new buildings would definitely have been unfavourable there. In addition, archaeological excavations in the area of Osiek Street and Oplotki Street only confirm Slavic inhabitation up to the second half of the 13th century [10, p. 10], [22, p. 63]. Moreover, no well-arranged urban structure existed at that time in the surrounding area. Urban quarters between Osiek Street and Oplotki Street, visible on maps from later periods, are much larger than those in the Slavic suburbium. Also, the configuration of quarters parallel to the river rather resembles a typical transit street than a concentrated settlement.

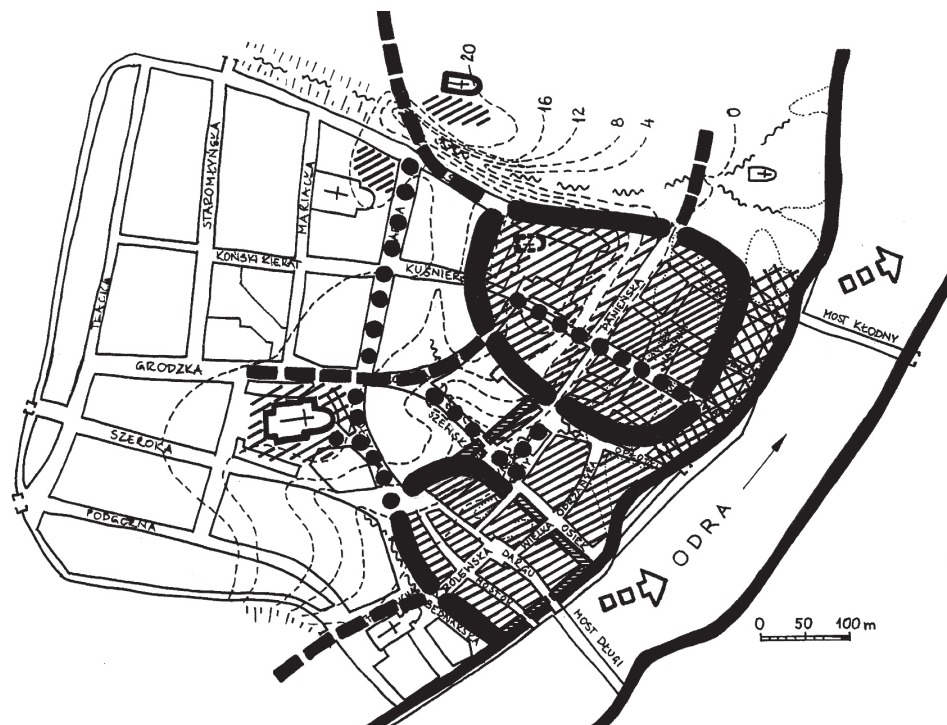
Based on an analysis of the urban structure of Szczecin, a hypothesis has been put forward that would situate the fortified German borough directly on the riverbank next to Havening, and approximately between Osiek Street and Bednarska Street. This concept (Fig. 6) in no way precludes the parallel existence of the older open German settlement near St Jacob's church and "Przęclawska" Road. It seems that the coexistence of two adjacent German settlements could be relatively easy to explain by the diverse origins of their inhabitants: the settlement situated around the church of St Jacob could have been associated with the first German newcomers from Bamberg [22, p. 114], while it seems possible that the other settlement close to Havening and St Nicolaus church [24] could have belonged to settlers from northern Germany who had made their living from maritime trade.

Historical plans indicate a compact spatial structure clearly visible between Bednarska Street and Osiek Street. The size of urban quarters here is similar to those from the Slavic suburbium. The orientation of the quarters is perpendicular to the Oder, which would suggest the great importance of the river. Presumably, the northern line of the defence system of the German borough ran along Osiek Street and was constructed as *munitio*. The southern defence line, most probably a rampart, was situated approximately between Bednarska Street and Mostowa Street. This location suggests the topographic reconstruction of Borówka and Wolny [8, p. 35, Fig. 18] – researchers situate the stream flowing downwards from the plateau along Szeroka Street (Breitestrasse) just north of Bednarska Street. It seems logical that the stream had flowed along the outer edge of the rampart and probably served as a moat. The western line of fortifications of the borough had probably run along today's Prince Mściwoj II Street formerly Powroźnicza Street (Reifschlägerstrasse), with the eastern line running along the riverbank. Nothing is known about the type of construction of these fortifications. By analogy with other Hanseatic port cities from this period, it can be expected that due to the shortage of land outside the fortifications, the port of the German borough had probably been built as wooden piers perpendicular to the riverbank.

Probably some fortifications had been built to enclose the space between the Slavic suburbium and German borough (where previously the open settlement had been located). Perhaps they were situated at the extension of the western rampart of the German borough, a bit to the

Il. 6. Fazy rozwoju średniowiecznego Szczecina.
 Etap 4. Ośrodek wczesnomiejski: gród, podgródzie słowiańskie i port podgródzia, podgródzie niemieckie i Havening, osady otwarte (2. poł. XII w. – koniec I. ćwierci XIII w.).
 Opis w tekście oraz legendzie il. 2 (oprac. K.A. Krośnicka)

Fig. 6. The spatial development of the medieval Szczecin.
 The urban complex of Szczecin: the Slavic gord, suburbium and port, the German borough and its port Havening, and open settlements (circa 1150 to 1225).
 Description as shown in Fig. 2 (by K.A. Krośnicka)

Przypuszczalnie konstrukcja obronna miała tutaj charakter *munitio*. Od południa w przybliżeniu po linii prostopadłej do nurtu rzeki, usytuowanej pomiędzy ul. Bednarską i Mostową znajdować się musiała kolejna granica podgródzia niemieckiego. Przebieg wału tej osady, bliżej Mostowej niż Bednarskiej, sugeruje rekonstrukcja topograficzna wykonana przez Borówkę i Wolnego [8, s. 35, rys. 18]. Badacze umieszczają strumień spływający z wysoczyzny wzdłuż ul. Szerokiej nieco na południe od Mostowej. Wydaje się więc logiczne, iż strumień płynąć musiał wzdłuż zewnętrznej krawędzi wału i przypuszczalnie pełnił funkcję fosy.

Zachodnie pasmo umocnień podgródzia mogło przechodzić wzdłuż dzisiejszej ul. Księcia Mściwoja II, dawnej ul. Powroźnicznej (Reifschlägerstrasse). Nie znamy rodzaju konstrukcji umocnień podgródzia niemieckiego. Ze wspomnianego już wcześniej dokumentu Barnima I z 1237 r. wnioskować można, że część południowa i zachodnia podgródzia otoczone były wałem, a część północna (biegnąca przypuszczalnie po ciągu ul. Osiek) i wschodnia (odwodna) w 1237 r. były otoczone konstrukcją *munitio*, choć pierwotnie być może występowały tutaj konstrukcje drewniano-ziemne. Przez analogię do innych hanzeatyckich miast portowych przypuszczać można, że ze względu na „szczupłość” terenu przed konstrukcją umocnień port podgródzia niemieckiego funkcjonował zapewne w oparciu o wychodzące na wodę pomosty drewniane.

Mało prawdopodobny wydaje się brak jakichkolwiek umocnień wokół zamieszkałej przestrzeni położonej pomiędzy podgródziami. Przypuszczać więc można, że jakieś konstrukcje obronne łączyły oba osiedla. Prawdopodobnie przebiegały one na przedłużeniu linii wału podgródzia niemieckiego, nieco na zachód od dzisiejszej ul. Księcia Mściwoja II. Co ciekawe, na planie Lemcke-go i Fredricha [25, il. 2] pod hasłem miasta lokacyjnej-

west from today's Prince Mściwoj II Street. Interestingly, the plan of Lemcke and Fredrich [25, Fig. 2] shows these lines as borders of Szczecin after it had gained rights under the Magdeburg law in the 1230s. In the fortification system there must have been some kind of gate leading inside the space between the two boroughs that were collaborating with each other. Presumably, this gate was the same as this one in Szewska Street that had led to the Hay Market, visible on the Lubinius map from the year 1618. The pedestrian crossroads that had joined the Slavic suburbium and the German borough together was at the place where later the Hay Market would appear.

The gord remained rather unchanged in the described time. From the middle of the 12th century until the moment of receiving the Magdeburg rights, the gord had been the seat of the representative of the princely rule – the Castellán [11, p. 368], [10, pp. 12, 13]. Thus, it had served as a centre for the exercise of justice and collection of taxes and duties [10, p. 12].

Until the formal location of the city in the years 1237–1243, the layout of the intensively built-up suburbium underwent only some slight changes [15, p. 42], [11, pp. 365, 368].

In the 13th century, an open settlement appeared west of the gord on the site of the future Mariacki Square (Marienplatz) [22, p. 42]. As archaeological excavations suggest, it was a suburb of craftsmen, providing services to the gord [22, p. 84, footnote 5]. Some researchers [10, p. 11] locate in this area the blacksmith and pottery workshops, which were not tolerated in the gord due to their burdensome and sometimes dangerous nature.

Szczecin was a polycentric urban area from the second half the 12th century to the second decade of the 13th century. Its main spatial units were the Slavic gord, and the two settlements: the German borough, and Slavic subur-

go widać obszar wydzielony przebiegiem podobnej linii. W systemie umocnień połączonych ze sobą przestrzennie i funkcjonalnie osiedli musiała istnieć zapewne jakaś brama prowadząca do wnętrza założenia. Przymuszczać można, że brama ta znajdowała się w ciągu ul. Szewskiej. Na mapie Lubiniusa z 1618 r. w ciągu Szewskiej widoczna jest jeszcze brama prowadząca na Targ Sienny. Prawdopodobnie to właśnie z rozdroża rozdzielającego ruch ku podgrodziu słowiańskiemu i niemieckiemu powstał późniejszy Targ Sienny.

Stosunkowo niewiele w omawianym czasie zmienił się też gród. Od około połowy XII w. aż do nadania mu prawa magdeburgskiego był on siedzibą kasztelana [11, s. 368], [10, s. 12, 13] i pełnił funkcję siedziby władzy książęcej. Stał się on także ośrodkiem sprawowania sądownictwa, poboru podatków oraz cła [10, s. 12].

Do czasu lokacji miasta w latach 1237–1243 niewielkim zmianom uległo też rozplanowanie dość intensywnie zabudowanego w połowie XII w. słowiańskiego suburbium [15, s. 42], [11, s. 365, 368].

Na zachód od grodu, na obszarze późniejszego placu Mariackiego od około XIII w. istniało – jak można wnosić z wyników nadzorów archeologicznych [22, s. 42, 84, przyp. 5] – niezamieszkane przedmieście rzemieślnicze świadczące usługi na rzecz grodu. Na tym terenie część badaczy [10, s. 11] lokalizuje pracownie kowalskie czy garncarskie, na które nie znalazło się miejsce w grodzie, ze względu na uciążliwy i niekiedy niebezpieczny charakter ich działalności.

Szczecin wczesnośredniowieczny w okresie od 2. połowy XII w. do końca 2. dekady XIII w. był policentryczny. Jego głównymi jednostkami przestrzennymi były gród i podgrodzie słowiańskie oraz podgrodzie niemieckie. Oba podgrodzia dysponowały własnymi portami. Te wydzielone przestrzennie, choć sąsiadujące i ściśle ze sobą powiązane funkcjonalnie elementy były formą przejściową między zespołem kilku autonomicznych osad a miastem wczesnośredniowiecznym (il. 6).

Miasto podwójne: „dolne miasto”, „górne miasto” (koniec 1. ćwierci XIII w.–8. dekada XIII w.)

Lokacja Szczecina na prawie magdeburgskim nastąpiła w latach 1237–1243 [22, s. 42]. Znaczna część miast Meklemburgii i Przedpomorza lokowana była poprzez zakładanie nowych miast w sąsiedztwie już istniejących albo poprzez planowe powiększenie istniejącego miasta o nowy obszar. Takimi przypadkami według Słonia [26, s. 190–216] były np.: Stralsund, Rostock, Parchim, Güstrow, Prenzlau. W wyniku zakładania *novae civitatis* obok starych osad powstawały tak zwane miasta podwójne lub nawet miasta wielokrotne. W przypadku innych miast, np. Greifswald i Wismaru, w ramach lokacji planowemu powiększeniu uległa ich powierzchnia. Wydaje się, że w Szczecinie miały miejsce oba procesy równoległe.

Dokument lokacyjny Szczecina mógł według Rębkowskiego [22, s. 59] powstać albo w momencie nadania miastu praw, albo wraz z wprowadzaniem zmian przestrzennych, lub też mógł podsumowywać całokształt przemian. Przymuszać można, że lokacja Szczecina odbyła się

biem, both of which had their own port. These elements were spatially separated, but neighbouring each other, and closely related in function. This urban complex of several adjacent autonomous settlements had been an intermediate form between a complex of several independent settlements and the medieval town (Fig. 6).

The double city: “lower town” and “upper town” (from about 1225 to the 1280s)

Szczecin was granted the formal location privilege under the Magdeburg Law [22, p. 42] in the years 1237–1243. Many towns in the region of Mecklenburg-Vorpommern were founded at that time, either through building new towns in the vicinity of existing ones, or by conscious enlargement of the town’s limits. According to Słonia [26, pp. 190–216], such cases included the example of Stralsund, Rostock, Parchim, Güstrow, and Prenzlau. As a result of the establishment of “*novae civitatis*” next to older settlements, the so-called “double city” or even “multiple city” were created. In other cases, such as Greifswald and Wismar, the surface of the city was enlarged according to an urban plan. In the case of Szczecin, it seems that both processes had occurred simultaneously.

According to Rębkowski [22, p. 59] the location privilege could have been given to Szczecin either to permit spatial changes within the city structure, or to conclude the whole process of spatial transformations. Although little is known about the temporal sequence of the location process, it probably had been undertaken in three stages. One stage involved establishing the spatial structure of the upper town area on the plateau west of the gord that had previously been less populated. The upper town area most likely had been situated to the west of Farna Street (Grosse Domstrasse), and extended to today’s Niepodległości Avenue (Paradeplatz). Another stage involved the creation of the lower town [22, p. 117] through the spatial and functional unification of the two settlements (the Slavic suburbium and German borough). Additionally, in the year 1249, after Szczecin had already been granted Magdeburg rights [22, p. 64], Duke Barnim I incorporated the grounds of the gord in the city [15, p. 57], [11, p. 370].

So far there is a lack of archaeological evidence that would explain the formation process of the upper town area [22, p. 87], [6, p. 117]. Analogous to other cities founded on “greenfields” at that time, it can be assumed that the “new town” of Szczecin should be located in the vicinity of the old town, on a relatively flat surface, and should have a rectangular grid of streets within which a central rectangular square with a parish church should be situated [22, p. 104]. From the analysis of the urban grid of Szczecin it is known that the only place meeting these criteria was the area extending between Niepodległości Avenue and the line of the future Farna Street and Sołtysia Street (Schulzenstrasse). It seems that the slope between Panieńska Street and Farna Street was uninhabited due to difficulties in investment [22, p. 42], [8, p. 37], [11, p. 370], [23, p. 88]. It can be expected that the main axis of the upper town was a street leading to the gord, i.e.

w trzech aktach. Jednym z nich było wytyczenie „górnego miasta” na wcześniej luźno zamieszkaną powierzchnię położonej na wysoczyźnie, na zachód od grodu. Osobny akt polegał na stworzeniu „dolnego miasta” [22, s. 117] poprzez przestrzenne, funkcjonalne i prawne połączenie podgrodzia niemieckiego z podgrodzem słowiańskim. W 1249 r., już po formalnej lokacji miasta [22, s. 64], książę Barnim I włączył w obręb miasta także teren grodu [15, s. 57], [11, s. 370].

Jak dotąd brakuje dowodów archeologicznych, które wyjaśniałyby proces formowania się „górnego miasta” [22, s. 87], [6, s. 117]. Posługując się analogią do innych miast zakładanych wówczas „na surowym korzeniu”, można przypuszczać, że szczecińskie „nowe miasto” powinno znajdować się na w miarę wyrównanej powierzchni oraz mieć prostokątną siatkę ulic, w której centralne miejsce zajmowałby prostokątny rynek i sąsiadujący z nim kościół parafialny [22, s. 104]. Z analizy siatki urbanistycznej Szczecina wynika, że w obrębie obrysu murów średniowiecznego miasta jedynym miejscem, które spełniałoby powyższe kryteria, był obszar rozciągający się na zachód od ciągu późniejszych ulic: Farna–Sołtysia (lub też ewentualnie Farnej i jej nieistniejącego obecnie przedłużenia) do dzisiejszej alei Niepodległości. Znajdujące się pomiędzy ul. Panieńską a Farną skarpy były bowiem dość trudne do zagospodarowania i nie dawały możliwości wprowadzenia regularnego podziału działek. Dodatkowo, w materiałach archeologicznych nie odnotowano zabudowy na skarpie w kwartałach między ciągiem Farna–Sołtysia (Schulzenstrasse) a linią Panieńska–Targ Sienny [22, s. 42], [8, s. 37], [11, s. 370], [23, s. 88]. Przypuszczać można, że główną osią założenia była ul. Grodzka (na mapach niemieckich podzielona była na odcinki: Münchenstrasse, Kohlmarkt, Ober Schuhstrasse, Fuhrstrasse). Można też domniemywać, iż ulica ta przebiegała wzdłuż południowej krawędzi prostokątnego rynku „górnego miasta”, którego pierwotny zarys ograniczyć można do kwartału: Grodzka–Staromłyńska–Koński Kierat–Mariacka. W ten sposób w sąsiedztwie rynku znalazł się kościół św. Jakuba i kościół Najświętszej Marii Panny [22, s. 84, przyp. 5]. Ponieważ pierwsze wzmianki na temat istnienia murów obronnych średniowiecznego Szczecina pochodzą z lat 80. XIII w. [3, s. 206], a być może wzniesiono je dopiero w 1. ćwierci XIV w. [9, s. 88], założycy można, że od chwili lokacji „górnego miasta” do powstania murów musiały istnieć wokół niego jakieś inne, choćby prowizoryczne umocnienia.

Przemiany przestrzenne okresu lokacyjnego na terenie „dolnego miasta” rozpoczęły się zapewne od próby zespolenia podgrodzia niemieckiego i słowiańskiego. W końcu 1. ćwierci XIII w. zlikwidowano południowy i wschodni wał podgrodzia słowiańskiego [11, s. 369], [18, s. 294]. W 2. ćwierci XIII w. po stronie południowej podgrodzia słowiańskiego istniał już tylko nasyp gliniany biegnący po linii starego wału [11, s. 369], [22, s. 93], [18, s. 293].

Przypuszcza się, że niwelacja wałów wiązała się z przygotowaniami do lokacji Szczecina i krótko po ich likwidacji w początku 5. dekady XIII w. [22, s. 86] przynajmniej na odcinku leżącym bezpośrednio nad brzegiem Odry wzniesiono mury obronne [18, s. 294]. W ten

Grodzka Street that ran through the rectangular central square of the town, defined approximately by today's Plac Orła Białego (Rossmarkt). Thus, both the church of St Jacob and later in 1263 the church of St Mary appeared in the vicinity of the main square of the upper town [22, p. 84, footnote 5]. As the first recorded existence of the medieval defence walls of Szczecin date to the 1280s [3, p. 206], or even to the 1320s [9, p. 88], it can be assumed that since then at least some temporary defence walls had surrounded the upper town.

Transformations of the lower town had probably begun with the spatial unification of the German and Slavic settlements. Firstly, in circa 1243, the southern and eastern ramparts of the Slavic suburbium were eliminated [11, p. 369], [18, p. 294]. It is believed that the levelling of ramparts was associated with the erection of city walls, at least along the bank of the river [11, p. 369], [22, p. 93], [18, p. 293]. Then, by the middle of the 13th century a low earthen embankment had been built running along the line of the former southern rampart of the suburbium [11, p. 369, 370].

It is possible, that the liquidation of ramparts was a preparation act to the location of the city. Shortly after levelling the ramparts around 1250 [22, p. 86] the new brick city walls were erected along the river bank [18, p. 294]. The German borough had grown significantly southwards, and its urban structure was reorganized [14, p. 215]. The old port of the suburbium was also incorporated in the lower town area [10, p. 13], [18, p. 293], and covered with a regular network of urban quarters that resembled the grid of the future city of Szczecin [11, pp. 369, 370].

Presumably at that time, the port of the lower town had consisted of two parts: Havening, and a new port, extending along the waterfront of the former suburbium. It can be expected that the new port had probably been inspired by solutions used earlier in Havening. Therefore, wooden piers had been built facing the water. Perhaps the riverbank had also been strengthened with some wood-earthen structure. This is quite possible because at this time sea transport vessels submerged to about 1.5 m at the place of mooring [26, pp. 21–25]. Perhaps the river was surrounded by some kind of wooden-earth construction reinforcing the bank.

Between the 1230s and 1250s in the densely built-up area of the lower town the borders of urban plots were being defined. New rectangular plots with houses oriented toward streets were also defined [8, p. 87]. At that time the outline of the Fish Market had been set and the line of Panieńska Street had been corrected. It can be assumed, that the most important place in the lower town were the streets leading to the haven gates and the Hay Market, where the town hall circa 1245, and the church of St Nicholas circa 1240 had been situated [22, pp. 107, 111], [22, p. 86].

In the year 1240, the Franciscan monastery was built on swampy ground between the future Bednarska Street and Klasztorna Street (Klosterstrasse) [8, p. 36]. Then in 1300, the church of St John was built next to the monastery [23, p. 89].

In 1243, north of the “lower city”, on the marshy bank of the river at the outlet of the ravine of the castle,

sposób obszar podgrodzia słowiańskiego powiększył się istotnie na południe i wschód i nastąpiła reorganizacja zabudowy na tym terenie [14, s. 215]. W strukturę podgrodzia wchłonięty też został obszar dawnego portu [10, s. 13], [18, s. 293]. Został on objęty regularną zabudową nawiązującą do późniejszego układu siatki urbanistycznej [11, s. 369, 370].

Można domniemywać, iż ze względu na brak przestrzeni po odwodnej stronie murów obronnych mieszkańcy „dolnego miasta” wzorowali się na rozwiązaniach hydrotechnicznych zastosowanych wcześniej w porcie niemieckim. Dlatego też przypuszczać można, że wzdłuż terenu dawnego podgrodzia słowiańskiego zaczęto wznosić drewniane pomosty wychodzące w wodę, analogiczne jak w Havening. Jest to tym bardziej prawdopodobne, że w tym okresie w transporcie morskim używano już kóg o zanurzeniach wymagających utrzymania głębokości stanowiska cumowniczego rzędu 1,5 m [26, s. 21–25]. Być może też rzeka obudowana była jakąś drewniano-ziemną konstrukcją umocnienia brzegu.

Prawdopodobnie dopiero między 3. a 5. dekadą XIII w. rozpoczął się długotrwały proces rozmierzania działek w gęsto zabudowanej przestrzeni „dolnego miasta” [8, s. 87]. Wówczas zapewne wytyczono zarys Targu Warzywnego. W tym czasie nastąpiła też korekta ul. Panieńskiej, czego dowodzi podział terenu położonego wzdłuż jej osi na prostokątne działki orientowane frontami ku ulicy [22, s. 84]. Można przypuszczać, że najistotniejszą rolę na „dolnym mieście” pełnił Rynek Sienny, przy którym po 1245 r. znajdował się ratusz [22, s. 107, 111], a po 1243 r. kościół św. Mikołaja [22, s. 86] oraz ulice prowadzące do bram portowych.

W 1240 r. na podmokłym gruncie między późniejszy ulicami: Bednarską i Klasztorną wzniesiono klasztor zakonu franciszkanów [8, s. 36], któremu od 1300 r. towarzyszył również kościół pw. św. Jana [23, s. 89].

W 1243 r. na północ od „dolnego miasta”, na podmokłym brzegu Odry, u wylotu parowu zamkowego ufundowany został klasztor cysterek. Wzdłuż północnej krawędzi parowu powstało osiedle przyklasztorne.

W omawianym okresie równolegle funkcjonowały dwa autonomiczne funkcjonalnie i przestrzennie miasta („górne” i „dolne”), które zapewne ze względu na bliskość swojego położenia pod wieloma względami współpracowały ze sobą i sąsiadującymi wokół osiedlami. Wydaje się, że mimo większej powierzchni „górne miasto” miało znacznie mniejszą liczbę ludności i nie wszystkie wytyczone działki były zasiedlone. Przypuszczać też można, że tylko „dolne miasto” dysponowało portem, w którym prawdopodobnie powoli zatarł się podział na port słowiański i Havening (il. 7).

Proces wykształcania się miasta średniowiecznego (8. dekada XIII w.–koniec 1. ćwierci XIV w.)

Stopniowo „górne miasto”, „dolne miasto”, przestrzeń między nimi oraz okolice klasztoru franciszkańskiego zaczęto obudowywać ceglany murem obronnym. Pozwoliło to na połączenie przylegających do siebie elementów aglomeracji w jedną spójną strukturę urbanistyczną póź-

a Cisters nunnery was founded. Along the northern edge of the ravine the monastic settlement was formed.

During the described period, the two functionally and spatially autonomous towns, i.e. the upper town and the lower town, had existed simultaneously. Due to their proximity, they probably had collaborated with each other, as well as with the neighbouring open settlements. It seems that despite covering a larger area, the upper town was at that time still much less populated and had yet unsettled plots. The lower town contained the port where the formal division that had existed earlier between the Slavic port and Havening was slowly diminishing (Fig. 7).

The process of forming of the medieval city (from the 1280s to circa 1325)

Gradually, a brick defence wall had surrounded the upper town and the lower town including the space between, as well as the neighbourhood of the Franciscan monastery. This enclosure had allowed adjacent urban elements to merge together into the cohesive urban structure of a medieval city. Rębkowski [22, p. 89] assumes that all of the districts of the city combined into a single body only after the year 1283.

Finally, at the turn of the 14th century the port of Szczecin was reorganized without the former division of individual settlements. Probably then, several new wooden piers had been built at the ends of streets leading to the river [23, p. 79]. The first piers mentioned in historical sources were in turn:

1306 – “Middeweckens Pons”, situated at the outlet of Środowa Street (Mittwochstrasse);

1307 – “Honesbenes Brugie”, located at the outlet of Kurza Stopka Street (Hünerbeinstrasse);

1309 – “Pons Piscium”, placed at the end of Rybaki Street (Fischerstrasse);

1311 – “Pons Clericorum”, located at the end of Bednarska Street [17, pp. 26, 27].

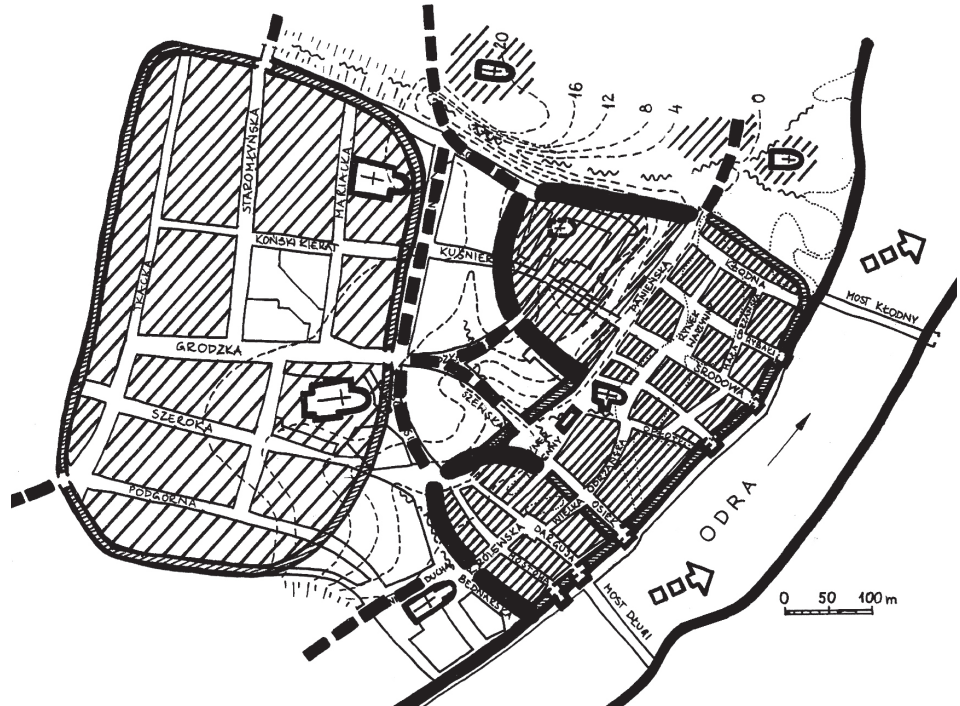
The district of the former Slavic suburbium seems to have remained the center of Szczecin up to the year 1283, when construction of a wooden bridge (the Long Bridge) began. The Long Bridge together with the Kamienna Dike [23, p. 79], which was built in 1299, had allowed passage from the Oder River to Lake Dąbie on foot. Thus, the old passage of the former suburbium had finally lost its significance. Construction of the Long Bridge had also enabled development on the opposite riverbank [10, p. 69]. In the year 1283, the city of Szczecin bought the land on the right bank of the Oder where the future Łasztowia shipyard (Lastadia) would be located [23, p. 89]. In the year 1311, another bridge (Kłodny), mentioned in historical sources as “Di Bom to Stettyn” [10, p. 69] had first connected the former area of the suburbium with the shipyard.

In the 13th century, the city was surrounded by a dense network of villages, many of which received village privileges after the formal location of the city in 1243. Outside the city walls, two settlements in particular called the Upper Wik and the Lower Wik had stretched along the Oder bank. Both Wiks were mainly inhabited by people liv-

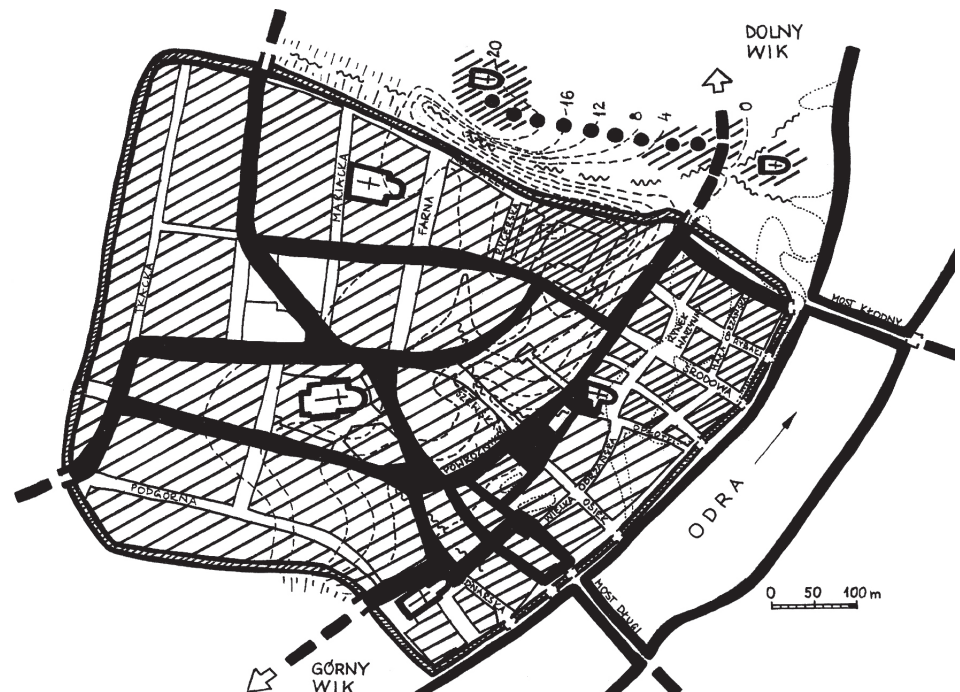
II. 7. Fazy rozwoju średniowiecznego Szczecina.
Etap 5. Średniowieczne miasto podwójne: „dolne miasto”, „górne miasto” (koniec I. ćwierci XIII w.–8. dekada XIII w.).
Opis w tekście oraz legendzie il. 2 (oprac. K.A. Krośnicka)

Fig. 7. The spatial development of the medieval Szczecin.
The double city: “lower town” and “upper town” (from about 1225 to the 1280s).
Description as shown in Fig. 2 (by K.A. Krośnicka)

II. 8. Fazy rozwoju średniowiecznego Szczecina.
Etap 6. Proces wykształcania się miasta średniowiecznego (8. dekada XIII w.–koniec I. ćwierci XIV w.).
Opis w tekście oraz legendzie il. 2 (oprac. K.A. Krośnicka)

Fig. 8. The spatial development of the medieval Szczecin.
The formation of the medieval city (from the 1280s to circa 1325).
Description as shown in Fig. 2 (by K.A. Krośnicka)

nośredniowiecznego miasta. Rębkowski [22, s. 89] przypuszcza, że wszystkie części miasta lokacyjnego połączone zostały w jeden organizm dopiero po 1283 r.

W końcu XIII i na początku XIV w. nastąpiła reorganizacja szczecińskiego portu jako całości, już bez podziałów na obszary przynależne do poszczególnych osad, co dowodzi ujednoczenia organizmu miejskiego. Wówczas przypuszczalnie zbudowano szereg prostopadłych do brzegu rzeki pomostów drewnianych u wylotów części ulic biegnących ku rzece [23, s. 79]. Pierwsze wzmianki dotyczą kolejno pomostów:

ing from fishery [23, p. 172], which would explain the purpose of the elongated spatial layout that extended along the river. In the year 1319 the Duke of Pomerania gave jurisdiction over the two Wiks to the city [23, p. 124] (Fig. 8).

Conclusions

The analysis of the spatial development of Szczecin during the medieval period reveals that some rules had governed this process. First of all, the growth of the city was not concentric, but took place with the establishment

1306 – Średzkiego (Middeweckens Pons) u wylotu ul. Środowej,
 1307 – ul. Kurza Stopka (Honesbenes Brugie),
 1309 – Rybackiego (Pons Piscium),
 1311 – Kłeryków (Pons Clericorum) [17, s. 26, 27].

Wydaje się, że dzielnica Chyżyńska (dawne „dolne miasto”) stanowiła centrum aglomeracji szczecińskiej do 1283 r., czyli do czasu zbudowania drewnianego mostu na przeciwległy brzeg Odry (Mostu Długiego). Kiedy w 1299 r. zbudowano Kamienną Groblę [23, s. 79], która razem z Mostem Długim umożliwiła przejście i przejazd przez Odrę do Dąbia, przeprawa przy dawnym podgrodzium słowiańskim utraciła swoje znaczenie. Budowa Mostu Długiego umożliwiła zagospodarowanie przeciwległego brzegu Odry [10, s. 69]. W 1283 r. miasto kupiło prawobrzeżny teren późniejszej Łasztowni [23, s. 89], na którym balastowano jednostki i budowano statki. Zorganizowana tam stocznia przygotowywała jednostki zaledwie średniej wielkości, ze względu na występujący już wówczas deficyt głębokości portu limitujący możliwość przyjmowania jednostek o większym zanurzeniu. W 1311 r. wzmiankowany był kolejny most – Kłodny („Di Bom to Stetty”) [10, s. 69], który znajdował się na przedłużeniu ul. Kłodnej i łączył powstałą wokół kościoła św. Mikołaja dzielnicę Chyżyńską z Łasztownią.

W XIII w. miasto otaczała dość gęsta sieć wsi, z których większość wzmiankowana była (lub otrzymywała prawa wsi) już po lokacji miasta w 1243 r. Tuż przy murach miasta rozciągały się wzdłuż Odry osiedla zwane Wikami. Wik Górny był osiedlem położonym w rejonie obecnego dworca kolejowego Szczecin Główny. Wik Dolny ciągnął się od klasztoru cysterek do wsi Grabowo. Oba zamieszkiwała ludność trudniąca się głównie rybołówstwem [23, s. 172]. Stąd, ze względu na potrzebę bezpośredniego dojścia do swoich łodzi z jednej strony i możliwość transportu ciężkich ładunków na większą odległość z drugiej, układ przestrzenny osiedli przybrał tak wydłużony kształt. Ośią komunikacyjną łączącą oba Wiki z miastem oraz ze sobą była dość szeroka jak na owe czasy ul. Panieńska [23, s. 176]. W 1319 r. książę pomorski przekazał jurysdykcję nad Wikami miastu [23, s. 124] (il. 8).

Konkluzje

Analizując rozwój przestrzenny Szczecina w okresie wczesnośredniowiecznym i średniowiecznym, zauważyć można pewną prawidłowość. Polega ona na wykształcaniu się lub lokowaniu wyodrębnionego przestrzennie osiedla w sąsiedztwie już istniejącego (np. podgrodzie słowiańskie obok grodu, podgrodzie niemieckie obok słowiańskiego, „górne miasto” obok „dolnego”). Przestrzeń pomiędzy osiedlami stopniowo wypełniała się zabudową rozproszoną, wiążącą je ze sobą funkcjonalnie. Pełny proces zespolenia przestrzennego jednostek osadniczych następował jednak dopiero po wybudowaniu wspólnego systemu obronnego osiedli. Oznacza to, że wczesnośredniowieczny Szczecin nie ewoluował przestrzennie poprzez proste „obrastanie” zabudową, lecz rozwijał się w sposób skokowy poprzez przyłączanie kolejnych, zorganizowanych już przestrzennie osad. Nowo włączane

of subsequent settlements in the vicinity of pre-existing ones as for example: the Slavic suburbium located next to the gord, the German borough next to the suburbium, and the upper town of Szczecin next to the lower town. The space between settlements had gradually filled up with scattered buildings, which spatially and functionally linked separate parts together. The complete process of the spatial unification of settlements had been preceded by the construction of a common defence system. This means that the medieval Szczecin had developed in a stepwise manner by subsequently attaching new, already spatially organized settlements. In most cases, the functional autonomy of the settlement had manifested in the existence of its own defence system, market square, church, harbour, etc. The trend of “throwing out” burdensome and dangerous activity (including such as tanning, boat building, pottery) beyond the built-up area is also a visible feature for spatial growth of Szczecin.

Reflections on the spatial elements of early cities and their development, allowing us to place and compare Szczecin in a broader context, are among others in works of Piekalski [27] and Krabath, Piekalski and Wachowski [28].

Such a process of city growth allows Szczecin to be listed among cities described by Słoń [26, pp. 15, 700] and Piekalski [29] as multiple-cities. Furthermore, the reconstructed historical model of city development seems to be a very interesting alternative to the current growth of modern cities that are struggling every day in the face of “urban sprawl” phenomena. Perhaps, instead of allowing the uncontrolled growth of urban tissue around the existing city centres, would it not be much smarter to consciously build new towns parallel to the existing ones? And if so, would this not confirm the validity of Ebenezer Howard’s idea of garden cities?

*Translated by
 Kerry Wilson*

jednostki osadnicze cechowały się jednak daleko posuniętą samodzielnością funkcjonalną, o czym świadczy chociażby powtórzenie się w prawie każdym z nich takich elementów jak system obronny, plac, kościół, port. Widoczna jest także tendencja „wyrzucania” poza obręb zwartej zabudowy funkcji uciążliwych i niebezpiecznych, w tym takich jak garbarstwo, szkutnictwo, garncarstwo.

Rozważania na temat elementów przestrzennych wczesnośredniowiecznych miast i ich rozwoju pozwalające na umiejscowienie Szczecina w szerszym kontekście zawarte są między innymi w pracach Piekalskiego [27] oraz Krabatha, Piekalskiego i Wachowskiego [28].

Przebiegający wieloczłonowo proces osadniczy Szczecina pozwala na zaliczenie go do grona opisywanych przez Słonia [26, s. 15, 700] oraz Piekalskiego [29] miast policentrycznych („podwójnych” i „wielokrotnych”). Co więcej, zrekonstruowany historyczny model rozwoju miasta wydaje się stanowić bardzo ciekawą alternatywę dla wzrostu miast współczesnych, borykających się na co dzień ze zjawiskiem „urban sprawl”. Być może zamiast zezwalać na niekontrolowane narastanie tkanki urbanistycznej wokół istniejących jednostek, należałoby w sposób świadomy zakładać jednostki satelickie, jak chciał ponad 100 lat temu Ebenezer Howard?

Bibliografia/References

- [1] Filipowiak W., Labuda G. (red.), *Dzieje Szczecina, T. 1: Pradzieje Szczecina*, PWN, Warszawa–Poznań 1983.
- [2] Labuda G. (red.), *Dzieje Szczecina, T. 2: Wiek X–1805*, PWN, Warszawa–Poznań 1985.
- [3] Piskorski J.M., *Pomorze plemienne. Historia, archeologia, językoznawstwo*, Wydawnictwo SORUS, Poznań–Szczecin 2002.
- [4] Leciejewicz L., *Główne fazy rozwoju Szczecina we wczesnym średniowieczu w świetle badań na Wzgórzu Zamkowym*, [w:] E. Cnotliwy, L. Leciejewicz, W. Łosiński (red.), *Szczecin we wczesnym średniowieczu. Wzgórze Zamkowe*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1983, 285–288.
- [5] Zaremba P., Orlińska H., *Urbanistyczny rozwój Szczecina*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1965.
- [6] Kowalska A.B., Dworaczyk M., *Szczecin wczesnośredniowieczny. Nadodrzańskie centrum*, FNP, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Wydawnictwo Trio, Warszawa, 2011.
- [7] Kozińska B., *Katalog planów miasta Szczecina: 1590–1944*, Archiwum Państwowe w Szczecinie, Szczecin 1989.
- [8] Borówka R.K., Wolny B., *Próba rekonstrukcji topografii Starego Miasta w Szczecinie*, [w:] A.B. Kowalska, M. Dworaczyk, *Szczecin wczesnośredniowieczny. Nadodrzańskie centrum*, FNP, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2011, 28–39.
- [9] Słowiński S., *Kilka uwag na temat wczesnośredniowiecznych obwłowań Szczecina*, [w:] M. Dworaczyk, A.B. Kowalska, S. Moździoch, M. Rębkowski (red.), *Świat Słowian wczesnego średniowiecza*, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Szczecin–Wrocław 2006, 83–90.
- [10] Dworaczyk M., *Zarys dziejów wczesnośredniowiecznego Szczecina*, [w:] A.B. Kowalska, M. Dworaczyk, *Szczecin wczesnośredniowieczny. Nadodrzańskie centrum*, FNP, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2011, 9–14.
- [11] Kowalska A.B., *Szczecin we wczesnym średniowieczu z perspektywy archeologii*, [w:] A.B. Kowalska, M. Dworaczyk, *Szczecin wczesnośredniowieczny. Nadodrzańskie centrum*, FNP, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2011, 357–371.
- [12] Łosiński W., *Pomorze Zachodnie we wczesnym średniowieczu*, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Poznań 2008.
- [13] Dworaczyk M., *Początki zasiedlenia na terenie obecnego Podzamcza*, [w:] M. Dworaczyk, A. Kowalska, M. Rulewicz, *Szczecin we wczesnym średniowieczu. Wschodnia część suburbium*, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Szczecin 2003, 269–272.
- [14] Dworaczyk M., Kowalska A.B., *Organizacja przestrzenna zabudowy*, [w:] A.B. Kowalska, M. Dworaczyk, *Szczecin wczesnośredniowieczny. Nadodrzańskie centrum*, FNP, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2011, 199–215.
- [15] Chłopocka H., Leciejewicz L., Wieczorowski T., *Okres wczesnofeudalny do roku 1237*, [w:] G. Labuda (red.), *Dzieje Szczecina. T. 2: Wiek X–1805*, PWN, Warszawa–Poznań 1985, 39–45.
- [16] Leciejewicz L., Wieczorowski T., *Wczesne średniowiecze do czasu ukształtowania się miasta*, [w:] W. Filipowiak, G. Labuda (red.), *Dzieje Szczecina. T. 1: Pradzieje Szczecina*, PWN, Warszawa–Poznań 1983, 521–610.
- [17] Wachowiak B., *Port średniowiecznego Szczecina*, Zakład im. Ossolińskich, Wrocław 1955.
- [18] Dworaczyk M., *Organizacja przestrzenna wschodniej części suburbium. Umocnienia obronne*, [w:] M. Dworaczyk, A. Kowalska, M. Rulewicz, *Szczecin we wczesnym średniowieczu. Wschodnia część suburbium*, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Szczecin 2003, 288–294.
- [19] Filipowiak W., *Wolin und Szczecin. Hafen und Topographie der Mittelalterlicher Stadt*, [w:] J. Bill, B.L. Clausen (ed.), *Maritime Topography and the Medieval Towns*, Studies in Archeology and History, vol. 4, Publications from the National Museum (PNM), København 1999, 61–70.
- [20] Kowalska A.B., *Zabudowa mieszkalno-gospodarcza*, [w:] A.B. Kowalska, M. Dworaczyk, *Szczecin wczesnośredniowieczny. Nadodrzańskie centrum*, FNP, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2011, 163–197.
- [21] Kowalska A.B., *Życie codzienne mieszkańców wczesnośredniowiecznego Szczecina w świetle źródeł archeologicznych*, [w:] A.B. Kowalska, M. Dworaczyk, *Szczecin wczesnośredniowieczny. Nadodrzańskie centrum*, FNP, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2011, 217–342.
- [22] Rębkowski M., *Pierwsze lokacje miast w Księstwie Zachodniopomorskim. Przemiany przestrzenne i kulturowe*, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Kołobrzeg 2001.
- [23] Lesiński H., *Rozdrobnienie feudalne 1237–1478*, [w:] G. Labuda (red.), *Dzieje Szczecina. T. 2: Wiek X–1805*, PWN, Warszawa–Poznań 1985, 78–80.
- [24] Blaschke K., *Die Stellung der Vorstadt im Gefüge der mittelalterlichen Stadt*, [w:] P. Johaneck, *Stadtgrundriss und Stadtentwicklung. Forschungen zur Entstehung mitteleuropäischer Städte*, Köln 1997, 172–192.
- [25] Lemcke H., Fredrich C., *Die älteren Stettiner Straßennamen im Rahmen der älteren Stadtentwicklung*, Leon Gauniers Buchhandlung, Stettin 1926.
- [26] Słoń M., *Miasta podwójne i wielokrotne w średniowiecznej Europie*, FNP, Wrocław 2010.
- [27] Piekalski J., *Od Kolonii do Krakowa. Przemiana topografii wczesnych miast*, Wydawnictwo Sudety, Wrocław 1999.
- [28] Krabath S., Piekalski J., Wachowski K. (red.), *Ulica, plac i cmentarz w publicznej przestrzeni średniowiecznego i nowożytnego miasta Europy Środkowej/Strasse, Platz und Friedhof in dem öffentlichen Raum der Mittelalterlichen Stadt Mitteleuropas*, Wratislavia Antiqua, 13, Wrocław 2011.
- [29] Piekalski J., *Policentryczne struktury protomiast Europy Środkowo-Wschodniej*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2015, R. 63, Nr 2, 201–217.

Podziękowania

Autorka składa najserdeczniejsze podziękowania za okazaną życzliwość, pomoc w odnajdowaniu materiałów i literatury, cenne uwagi merytoryczne oraz dyskusje na temat rozwoju Szczecina: Panu prof. dr. hab. Janowi M. Piskorskiemu, Pani dr. Bogdanie Koziańskiej – Kierownik Muzeum Historii Szczecina, Panu Markowi Dworaczkiemu ze szczecińskiego oddziału Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, oraz Panom Bogdanowi i Piotrowi Twardochlebom, Pani prof. Annie Styszyńskiej i Archiwum Państwowemu w Szczecinie.

Acknowledgment

I would like to thank the following people for all their kindness, help, and valuable discussions on the process of development of Szczecin: Professor Jan M. Piskorski (Institute of History and International Relations, University of Szczecin), Dr. Bogdana Koziańska (Head of the Museum of the History of Szczecin), Mr. Marek Dworaczek (Szczecin branch of the Institute of Archaeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences), Mr. Bogdan and Piotr Twardochleb, Professor Anna Styszyńska, and The State Archives in Szczecin.

Streszczenie

Praca rekonstruuje ewolucję układu osadniczego Szczecina w okresie od połowy VIII w. do początku XIV w., w oparciu o interpretację dostępnej literatury naukowej dotyczącej historii i archeologii Szczecina oraz metodę analizy planistycznej. Bardzo istotnym elementem opisu struktury urbanistycznej wczesnośredniowiecznego Szczecina było określenie roli i położenia portu. W wyniku analizy zmian układu przestrzennego miasta w omawianym okresie wyłoniono sześć kolejnych etapów jego rozwoju: 1. Osada otwarta na Wzgórzu Zamkowym i jej przystań (2. poł. VIII w.–2. poł. IX w.), 2. Gród i przystań grodu (2. poł. IX w.–2. poł. X w.), 3. Wczesnośredniowieczny kompleks osadniczy: gród, podgrodzie i port podgrodzia (2. poł. X w.–poł. XII w.), 4. Ośrodek wczesnomiejski: gród, podgrodzie słowiańskie i port podgrodzia, podgrodzie niemieckie i Havening, osady otwarte (2. poł. XII w.–koniec 1. ćw. XIII w.), 5. Średniowieczne miasto podwójne: „dolne miasto”, „górne miasto” (koniec 1. ćw. XIII w.–8. dekada XIII w.), 6. Proces wykształcania się miasta średniowiecznego (8. dekada XIII w.–koniec 1. ćw. XIV w.).

Rozwój Szczecina w okresie wczesnośredniowiecznym i średniowiecznym odbywał się skokowo, poprzez przyłączanie kolejnych, autonomicznych funkcjonalnie i zorganizowanych przestrzennie osad. Tak przebiegający proces wzrostu miasta, polegający na istnieniu miast „podwójnych i wielokrotnych”, stanowić może ciekawą alternatywę dla rozwoju współczesnych aglomeracji, borykających się na co dzień ze zjawiskiem „urban sprawl”. Przedstawiona koncepcja w wielu miejscach bazuje na przypuszczeniach wynikających z logiki procesów osiedleńczych znanych z urbanistyki. Dlatego też do chwili zweryfikowania jej za pomocą nowych dowodów archeologicznych należy ją traktować jako hipotezę badawczą.

Słowa kluczowe: Szczecin, miasto wczesnośredniowieczne, port wczesnośredniowieczny, dynamika rozwoju miasta, miasta wielokrotne

Abstract

The paper reconstructs the evolution of the urban growth of Szczecin between half of the 8th century and the beginning of the 14th century, basing on the interpretation of the available scientific literature on history and archeology of Szczecin, and on the method of planning analysis. A very important element of the description of urban structure of the early medieval Szczecin was a determination of the role and location of the port. The analysis of changes in the spatial layout of the city in the mentioned period allowed us to define the six successive stages of its development: 1. The open settlement on the Castle Hill and its' haven (the 2nd half of the 8th century–the 2nd half of the 9th century), 2. The gord and its haven (the 2nd half of the 9th century–the 2nd half of the 10th century), 3. The early medieval urban complex: the gord, the slavic borough and its port (the 2nd half of the 10th century–half of the 12th century), 4. Town-like urban complex: the gord, the slavic borough and its port, German borough and its port Havening, open settlements (the 2nd half of the 12th century–the end of the first quarter of the 13th century), 5. The double city: “Lower town”, and “Upper town” (the end of the first quarter of the 13th century–the 8th decade of the 13th century), 6. The formation of the medieval city (8th decade of the 13th century–the end of the first quarter of the 14th century).

The early medieval Szczecin was not growing simply in a linear manner, but it was developing in a step-wise manner, by attaching new, already spatially organized settlements. Such a model of an urban growth, consisting of the existence of “double” or even “multiple” cities, can be an interesting alternative for the development of contemporary urban areas, which are struggling with the phenomenon of “urban sprawl”.

The presented concept is basing in many places on assumptions, resulting from logic of the settlement process, known from urban planning theory. Therefore, this work should be regarded as a research hypothesis, until finding new archaeological evidences will give a chance for its verification.

Key words: Szczecin, the early medieval city, early medieval port, dynamics of urban growth, “multiple cities”